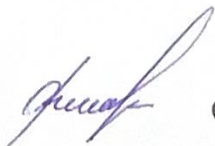

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ ТА СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

КАФЕДРА ФІНАНСІВ ТА ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

ОРИНСЬКА Анастасія Сергіївна
(студентки групи ФБСМ-9)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

(представлена на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий
ринок»
освітньо-професійна програма «Фінанси, банківська справа, страхування та
фондовий ринок»)

Завідувач кафедри фінансів та
цифрової економіки

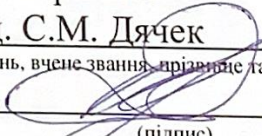
д.е.н. проф. Н.Г. Виговська
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

(підпис)

Науковий керівник

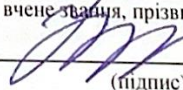
к.е.н. доц. С.М. Дячек
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

(підпис)

Рецензент

д.е.н., проф. Виговська Н.Г.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

(підпис)

Житомир 2024

АНОТАЦІЯ

Оринська А.С. Бюджетна безпека України та напрями її підвищення.

Кваліфікаційна робота представлена на здобуття освітнього ступеня «магістр» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок». – Державний університет «Житомирська політехніка», Житомир, 2024.

Дослідження присвячено обґрунтуванню теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо підвищення рівня бюджетної безпеки держави.

Узагальнено наукові підходи до визначення сутності бюджетної безпеки держави. Проведено аналіз та систематизацію критеріїв групування ризиків та загроз бюджетній безпеці держави. Уточнено елементний склад механізму управління бюджетною безпекою держави. Проведено аналіз стану бюджетної безпеки України в 2022-2024 роках. Оцінено вплив міжнародної фінансової підтримки, вивчено світовий досвід забезпечення бюджетної стабільності та запропоновано напрями удосконалення бюджетної безпеки України в умовах сучасних економічних і військових викликів.

Ключові слова: фінансова безпека, бюджетна безпека, державний бюджет, загроза, ризик, дефіцит бюджету, державний борг, міжнародна фінансова підтримка, фінансова стабільність.

ANNOTATION

Orynsca A.S. Budgetary security of Ukraine and directions for its enhancement.

Qualification thesis submitted for obtaining the degree of "Master" in the field of study 07 "Management and Administration," specialty 072 "Finance, Banking, Insurance, and Stock Market." – State University "Zhytomyr Polytechnic," Zhytomyr, 2024.

The research is dedicated to substantiating theoretical principles and developing practical recommendations for enhancing the level of the state's budgetary security.

Scientific approaches to defining the essence of budgetary security of the state are generalized. Criteria for grouping risks and threats to the state's budgetary security are analyzed and systematized. The composition of the mechanism for managing the state's budgetary security has been clarified. The state of Ukraine's budgetary security in 2022-2024 is analyzed. The impact of international financial support is assessed, global experience in ensuring budgetary stability is studied, and directions for improving Ukraine's budgetary security under modern economic and military challenges are proposed.

Keywords: financial security, budgetary security, state budget, threat, risk, budget deficit, public debt, international financial support, financial stability.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	10
1.1. Економічна сутність та трактування поняття «бюджетна безпека держави».....	10
1.2. Ризики та загрози бюджетній безпеці держави.....	21
1.3. Механізм управління бюджетною безпекою держави	28
Висновки до 1- го розділу	43
РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ І НАПРЯМИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ	45
2.1. Аналіз стану бюджетної безпеки України.....	45
2.2. Вплив міжнародної фінансової підтримки на бюджетну безпеку України	62
2.3. Світовий досвід забезпечення бюджетної безпеки держави	68
2.4. Напрями удосконалення бюджетної безпеки України.....	78
Висновки до 2 - го розділу	86
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Бюджетна безпека є ключовим елементом економічної безпеки держави, який забезпечує стабільність функціонування фінансової системи, стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз, а також ефективність державної політики. У мирний час бюджетна безпека визначається здатністю держави підтримувати стабільність бюджету, збалансованість доходів і видатків, ефективне використання бюджетних ресурсів, контроль за борговими зобов'язаннями та здатність до стійкого фінансового розвитку. Однак в умовах війни ці виклики значно ускладнюються.

Україна з 2014 року стикається з безпрецедентними викликами, пов'язаними з військовою агресією на сході країни та повномасштабною війною, що розпочалася у 2022 році. Військові дії, окупація частини територій, значні людські та економічні втрати створюють надзвичайний тиск на бюджетну систему держави. У таких умовах бюджетна безпека стає питанням не лише економічної стійкості, а й національної безпеки в цілому. Державний бюджет змушений фінансувати військові потреби, відновлення інфраструктури, соціальну підтримку внутрішньо переміщених осіб, та постраждалих від війни людей. Одночасно зростає навантаження на державний борг, а надходження до бюджету зменшуються через руйнування підприємств та економічні збитки.

Крім того, на бюджетну безпеку впливають глобальні економічні зміни, спричинені війною, такі як інфляція, зростання цін на енергоносії та порушення міжнародних торгових зв'язків. Усі ці чинники вимагають від держави активних заходів щодо підвищення бюджетної стійкості та розробки стратегічних рішень для забезпечення ефективної бюджетної політики.

Проблематика бюджетної безпеки України є об'єктом уваги багатьох українських науковців та експертів у сфері економіки, фінансів і державного управління. Серед дослідників, які зробили значний внесок у вивчення цієї

теми, можна відзначити таких науковців: Єфименко Т.І. – академік, доктор економічних наук, відомий своїми роботами в галузі бюджетної політики та державних фінансів. Її дослідження стосуються бюджетної безпеки, макроекономічної стабільності та управління державним боргом. Василик О.Д. – автор численних робіт з питань фінансів, бюджетної системи та державного управління, активно досліджує питання, пов'язані з бюджетною безпекою і стійкістю державних фінансів. Геєць В.М. – академік, відомий економіст і державний діяч, досліджував питання економічної безпеки, включаючи бюджетну та фінансову безпеку України. Його праці присвячені економічним загрозам та стратегіям розвитку національної економіки в умовах глобальних викликів. Ілляшенко С.М. – доктор економічних наук, чий дослідження зосереджені на проблемах фінансової безпеки, бюджетного регулювання та підвищення ефективності використання бюджетних коштів в Україні. Кириленко О.П. – доктор економічних наук, професор, вивчав проблеми забезпечення фінансової стабільності України, зокрема через механізми бюджетної безпеки та контролю за державним боргом. Кравченко В.І. – досліджував питання бюджетної політики та фінансової безпеки в контексті глобалізації та впливу національної бюджетної системи на економічну стабільність держави. Савлук М.І. – доктор економічних наук, професор, досліджує проблеми державних фінансів, зокрема управління бюджетними ресурсами та бюджетною безпекою в умовах макроекономічної нестабільності. Юрій С.І. – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України автор багатьох публікацій, присвячених фінансовій безпеці, бюджетному управлінню та економічній безпеці України в цілому. Ці та інші науковці аналізують різні аспекти бюджетної безпеки, зокрема її вплив на економічну стабільність, державну політику та безпеку в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів.

Таким чином, питання бюджетної безпеки України є надзвичайно актуальним у сучасних умовах, коли держава стикається з викликами, що загрожують її економічній та фінансовій стійкості. Розробка ефективних

механізмів для забезпечення бюджетної безпеки є важливою передумовою збереження фінансової стабільності та відновлення економіки України після завершення військових дій.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення рівня бюджетної безпеки держави.

Для досягнення мети дослідження важливим є вирішення наступних завдань:

- дослідити та уточнити економічну сутність поняття «бюджетна безпека держави»;
- розглянути існуючі підходи до групування ризиків та загроз бюджетній безпеці держави;
- уточнити елементи механізму управління бюджетною безпекою держави;
- здійснити аналіз стану бюджетної безпеки України в 2022–2024 роках;
- проаналізувати вплив міжнародної фінансової підтримки на бюджетну безпеку України;
- дослідити світовий досвід забезпечення бюджетної безпеки держави;
- запропонувати напрями підвищення рівня бюджетної безпеки України.

Об’єктом дослідження є бюджетна безпека України в умовах війни.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні аспекти оцінки і забезпечення бюджетної безпеки держави.

Методи дослідження. У ході дослідження було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів для всебічного аналізу бюджетної безпеки України в умовах війни. Основними методами, використаними у дослідженні, є: метод системного аналізу, який дозволяє розглянути бюджетну безпеку як складову частину економічної та національної безпеки, що знаходиться під впливом різних зовнішніх і внутрішніх чинників. Порівняльний метод, за допомогою якого проведено порівняння бюджетних систем і підходів до забезпечення бюджетної безпеки різних країн, особливо

тих, що перебували в умовах військових конфліктів. Методи економічного аналізу та статистичні методи, що використовувалися для оцінки стану бюджету України, динаміки доходів і видатків, боргового навантаження, а також для прогнозування можливих тенденцій розвитку бюджетної системи. Метод класифікації та систематизації, який дозволив структурувати основні загрози бюджетній безпеці та виділити їх за різними критеріями: внутрішні та зовнішні, короткострокові та довгострокові тощо. Прогностичний метод, застосований для формулювання рекомендацій щодо можливих шляхів удосконалення бюджетної безпеки на основі аналізу поточних тенденцій та прогнозів економічної ситуації.

Інформаційною базою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних вчених, матеріали конференцій та семінарів, присвячених питанням бюджетної безпеки держави, нормативно-правові документи, що регламентують економічну безпеку держави, статистична інформація Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Національного банку України. Додатковими джерелами є звіти міжнародних організацій, зокрема Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), а також аналітичні дослідження українських і зарубіжних наукових установ та публікації експертів у сфері економічної й бюджетної безпеки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробці комплексу практичних рекомендацій щодо забезпечення бюджетної безпеки держави.

Наукову новизну засвідчують конкретні наукові результати:

- проаналізовано та узагальнено погляди науковців щодо трактування поняття «бюджетна безпека держави», в результаті чого уточнено поняття «бюджетна безпека держави», як здатність держави підтримувати стабільність бюджету, ефективно управляти ресурсами та забезпечувати виконання соціальних і економічних функцій навіть в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз.

- здійснено систематизацію ризиків та загроз бюджетній безпеці України з урахуванням специфічних викликів, що актуальні для сучасної економіки, включаючи економічні кризи, військові дії та глобальні виклики. Запропоновано класифікацію ризиків (фінансово-економічні, політичні, соціальні, ситуативні), що підкреслює необхідність комплексного підходу до їх оцінки та управління.

- уточнено елементний склад механізму управління бюджетною безпекою в умовах військового конфлікту, елементами якого є чітко визначені мета, завдання, методи, функції, а також інформаційне та нормативно-правове забезпечення. У рамках цього механізму вперше інтегровано адаптивні методи управління та інформаційне забезпечення у режимі реального часу, що сприяє підвищенню ефективності контролю та оперативності прийняття рішень.

- здійснено комплексний аналіз стану бюджетної безпеки України в умовах військових викликів 2022-2024 років із врахуванням дефіциту бюджету, зростання державного боргу та залежності від міжнародної фінансової допомоги. Розроблено авторську систему індикаторів для оцінки рівня бюджетної безпеки, а також визначено ключові загрози та напрями їх подолання, що включають стабілізацію фінансової політики, управління боргом та інтеграцію міжнародних і національних методик оцінки бюджетної стійкості.

- здійснено оцінку впливу міжнародної фінансової підтримки на бюджетну безпеку України в умовах війни, визначені ключові джерела фінансування та їхній внесок у зменшення бюджетного дефіциту. Дослідження розкриває роль грантового фінансування та пільгових кредитів у підтримці соціальних видатків і стабілізації державного боргу, а також визначає ризики залежності від зовнішньої допомоги для довгострокової фінансової стійкості країни.

- вивчено світовий досвід забезпечення бюджетної безпеки держави та надано пропозиції щодо його адаптації до сучасних викликів України. Визначено оптимальне поєднання превентивного та реактивного підходів до

управління бюджетною безпекою, обґрунтовано доцільність використання фіскальних правил, програмно-цільового бюджетування, цифрових технологій і незалежного аудиту для підвищення прозорості та ефективності бюджетних процесів в Україні.

- запропоновані напрями удосконалення бюджетної безпеки України, орієнтовані на подолання ключових викликів воєнного часу. Запропоновано впровадження інтегрованого підходу, який включає зміцнення фіскальної дисципліни через адаптацію міжнародних стандартів, удосконалення управління державним боргом, підвищення ефективності бюджетного планування, використання цифрових технологій для моніторингу видатків і посилення прозорості бюджетних процесів. Це сприятиме збалансованості бюджету, зниженню залежності від зовнішньої допомоги та підвищенню стійкості фінансової системи країни.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані результати дослідження можуть знайти практичне застосування в наукових установах і закладах вищої освіти, зокрема при викладанні таких курсів, як «Бюджетна система» та «Бюджетний менеджмент».

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження, викладені в кваліфікаційній роботі, пройшли апробацію шляхом обговорення та отримали позитивну оцінку на V Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу» (м. Житомир, 06-07 листопада 2024 року).

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Основний матеріал роботи викладено на 97 сторінках друкованого тексту, який включає 20 таблиць та 5 рисунків. Список використаних літературних джерел нараховує 91 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Економічна сутність та трактування поняття «бюджетна безпека держави»

Економічна сутність поняття «бюджетна безпека держави» полягає в здатності бюджетної системи забезпечувати стабільне функціонування державних фінансів, підтримуючи збалансованість бюджету, виконання фінансових зобов'язань та економічну стійкість держави до зовнішніх і внутрішніх загроз. Бюджетна безпека є критично важливою складовою загальної фінансової безпеки країни і визначає ефективність держави в управлінні своїми фінансовими ресурсами [13].

Основними аспектами економічної сутності бюджетної безпеки є:

- Фінансова стійкість держави. Бюджетна безпека є одним з індикаторів загальної фінансової стійкості держави. Вона забезпечує збалансованість доходів і видатків бюджету, запобігаючи надмірному дефіциту або зростанню державного боргу. Економічна стабільність залежить від здатності держави фінансувати свої потреби без значних зовнішніх запозичень або підвищеного податкового навантаження.

- Збалансованість бюджету. Ключовим елементом бюджетної безпеки є збереження балансу між доходами і видатками бюджету. Збалансований бюджет дозволяє уникати дефіциту, який може призвести до необхідності покривати його за рахунок запозичень, що, в свою чергу, створює боргові ризики і загрожує фінансовій стабільності держави.

- Стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз. Економічна сутність бюджетної безпеки включає здатність протистояти зовнішнім (наприклад, коливанням на міжнародних фінансових ринках, зростанню цін на енергоносії, валютним кризам) і внутрішнім (наприклад, економічній кризі, корупції,

неефективному управлінню бюджетними коштами) загрозам. Бюджетна система повинна бути здатна адаптуватися до змін економічної кон'юнктури.

- Фінансування соціально-економічних функцій держави. Одним з основних завдань бюджету є фінансування соціальних програм, забезпечення обороноздатності, підтримка економічного розвитку і надання державних послуг. Бюджетна безпека гарантує, що державні видатки на ці потреби будуть стабільними і достатніми для виконання урядових зобов'язань перед громадянами навіть в умовах криз.

- Запобігання дефіциту бюджету. Економічно безпечний бюджет характеризується відсутністю значного дефіциту або наявністю контрольованого дефіциту, який не створює надмірного боргового навантаження на економіку. Надмірний дефіцит, який фінансується через запозичення, може викликати інфляцію, збільшення державного боргу та зростання боргових зобов'язань, що в довгостроковій перспективі загрожує фінансовій стабільності.

- Управління державним боргом. Важливою складовою бюджетної безпеки є ефективне управління державним боргом. Неправильне управління запозиченнями може призвести до боргової кризи, що значно обмежує можливості держави фінансувати свої потреби та виконувати свої зобов'язання. Контроль над боргом дозволяє державі уникати ризиків неплатоспроможності та підтримувати довіру інвесторів.

- Ефективне управління бюджетними ресурсами. Економічна сутність бюджетної безпеки також включає ефективність управління бюджетними ресурсами. Оптимальний розподіл і використання фінансових ресурсів, боротьба з корупцією та підвищення прозорості бюджетних процесів є важливими умовами забезпечення бюджетної безпеки.

- Макроекономічна стабільність. Бюджетна безпека тісно пов'язана з макроекономічною стабільністю. Якщо держава забезпечує контроль над інфляцією, зберігає стабільний обмінний курс та економічне зростання, то бюджетна система стає більш стійкою до зовнішніх шоків. Висока інфляція

або значні коливання обмінного курсу можуть посилити навантаження на бюджет через зростання вартості державних запозичень або фінансування соціальних витрат.

- Вплив глобалізації. В умовах глобалізації економіки країна стикається з новими викликами, пов'язаними з інтеграцією у світову економіку, зокрема, із зовнішніми борговими зобов'язаннями, залежністю від міжнародних ринків та іноземних інвестицій. Бюджетна безпека держави повинна враховувати ці фактори і передбачати інструменти для захисту бюджету від глобальних економічних потрясінь.

Отже, економічна сутність бюджетної безпеки держави охоплює комплекс заходів, спрямованих на забезпечення стабільності бюджетної системи, захист державних фінансів від кризових явищ і ефективне управління державними фінансовими ресурсами. Бюджетна безпека має забезпечувати: збалансованість бюджету; здатність фінансувати основні соціальні та економічні програми; стійкість до зовнішніх і внутрішніх економічних ризиків; контрольоване боргове навантаження та ефективне управління державним боргом. Забезпечення бюджетної безпеки є важливою умовою економічної стабільності держави, особливо в умовах зовнішніх загроз і глобальних економічних викликів.

Бюджетна безпека є однією з найважливіших складових фінансової безпеки держави, що забезпечує її стійкість та стабільність в економічному просторі. В умовах війни це поняття набуває особливої актуальності через загрозу економічної та фінансової стабільності країни, необхідність фінансування оборонних витрат та підтримки соціальної сфери. Виходячи з цього, у наукових дослідженнях формуються різні підходи до трактування бюджетної безпеки в умовах війни.

Нижче наводяться визначення поняття бюджетної безпеки, які базуються на наукових дослідженнях українських економістів та виділено основні підходи до їх класифікації (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Визначення поняття «бюджетна безпека» українськими науковцями

Автор	Визначення бюджетної безпеки
1	2
Василик О.Д. [9]	Бюджетна безпека – це стан бюджетної системи, який забезпечує стабільність бюджету, наявність фінансових ресурсів для оборонних і соціальних потреб, а також контроль за їх використанням.
Савлук М.І. [74]	Бюджетна безпека – це здатність держави мобілізувати ресурси для фінансування оборони та соціальних витрат, підтримуючи макроекономічну стабільність в умовах кризи.
Крисоватий А.І. [42]	Бюджетна безпека в умовах війни – це забезпечення фінансової стійкості бюджету через раціональне використання ресурсів, захист від зовнішніх та внутрішніх загроз та уникнення дефіциту бюджету.
Чугунов І.Я. [84]	Бюджетна безпека – це здатність держави забезпечувати фінансування оборонних витрат і соціальних програм, не погіршуючи макроекономічної ситуації та забезпечуючи стійкий розвиток економіки.
Мельник А.Ф. [50]	Бюджетна безпека – це стан стійкості державних фінансів, коли держава здатна забезпечувати фінансування потреб оборони та підтримку соціальної стабільності за умов війни.
Смолій В.А. [78]	Бюджетна безпека включає здатність держави покривати витрати на війну, одночасно забезпечуючи соціальну сферу та макроекономічну стабільність за рахунок ефективного використання ресурсів.
Журавський В.С. [44]	Бюджетна безпека під час війни – це здатність держави мобілізувати ресурси для підтримки оборони та фінансування соціальних зобов'язань, зберігаючи при цьому економічну стійкість.
Залізник Б.В. [31]	Бюджетна безпека в умовах війни – це здатність держави адаптувати бюджет під військові потреби, забезпечуючи при цьому стабільність фінансування соціальної сфери та уникнення кризи фінансів.
Пасічник І.В. [63]	Бюджетна безпека визначається спроможністю бюджету підтримувати фінансування критичних функцій держави, особливо у сфері оборони та соціального забезпечення в умовах надзвичайної ситуації.
Михайленко А.В. [49]	У військовий час бюджетна безпека – це здатність держави швидко реагувати на фінансові виклики, забезпечувати оборонні потреби та підтримувати стабільність соціальних виплат.
Терещенко О.О. [3]	Бюджетна безпека у війні – це стійкість фінансової системи держави при необхідності нарощування витрат на оборону та фінансування соціальних програм для підтримки громадян.
Гринько І.М. [1]	Бюджетна безпека – це забезпечення здатності держави протистояти військовим загрозам шляхом мобілізації фінансових ресурсів для покриття оборонних витрат та соціальних потреб.
Шамота Ю.В. [4]	Бюджетна безпека в умовах війни – це здатність держави ефективно управляти бюджетними ресурсами, направляючи їх на військові потреби, не знижуючи при цьому рівень соціального забезпечення.
Коваленко М.О. [37]	Бюджетна безпека під час війни – це можливість держави зберігати фінансову стабільність, забезпечуючи при цьому достатнє фінансування для оборони та критично важливих соціальних програм.
Огневюк А.І. [36]	Бюджетна безпека – це здатність держави забезпечити стійке функціонування фінансової системи в умовах війни, не допускаючи кризи фінансів та забезпечуючи всі необхідні оборонні витрати.

Продовження табл. 1.1

1	2
Фролов С.М. [32]	Стан фінансової спроможності держави, що забезпечує гармонійне співвідношення доходів і витрат державного та місцевих бюджетів, а також раціональне використання фінансових ресурсів бюджетної системи під час виконання органами державної та місцевої влади своїх функцій (зокрема, державного управління, міжнародної діяльності, фінансування науки, освіти, культури, охорони здоров'я, забезпечення національної безпеки та оборони, впровадження інвестиційної та екологічної політики) шляхом підтримання фінансової стабільності та стійкості бюджетної системи перед загрозами.
Дець В.Ф. [44]	Один із ключових показників, що визначає результативність державної політики у сфері зміцнення соціальної складової, а також її вплив на основні макроекономічні процеси, зокрема економічне зростання, посилення обороноздатності країни, прискорення науково-технічного прогресу, модернізацію матеріально-технічної бази виробництва, стимулювання інноваційної діяльності, зниження рівня безробіття та зростання зайнятості населення.
Гурьянова Л.С. [48]	Рівень спроможності бюджету держави щодо виконання покладених на неї функцій із урахуванням збалансованості доходів і витрат державного та місцевих бюджетів, а також доцільності, законності та ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях.
Барановський О.І. [4]	Стан фінансової спроможності (рівень бюджетного потенціалу) держави, який відображає її здатність виконувати свої функції з дотриманням збалансованості доходів і витрат державного та місцевих бюджетів, а також із врахуванням доцільності, законності та ефективності використання бюджетних ресурсів на всіх рівнях.

На основі аналізу табл.1.1 щодо визначення терміну «бюджетна безпека», можна зробити такі висновки:

Бюджетна безпека є ключовою складовою економічної безпеки держави, яка забезпечує стабільність бюджетної системи в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз. Вона передбачає здатність держави ефективно мобілізувати та використовувати фінансові ресурси для оборонних і соціальних витрат.

Основні функції бюджетної безпеки включають підтримання макроекономічної стабільності, забезпечення фінансової стійкості та запобігання дефіциту бюджету, що дозволяє державі реагувати на кризи та виклики, зокрема під час війни. В умовах воєнних дій, особливо важливими стають мобілізація фінансових ресурсів, раціональне їх використання та збереження стабільності фінансової системи, що дозволяє забезпечити фінансування оборони та підтримку соціальної сфери. Науковці акцентують

на ефективному управлінні ресурсами: як у мирний час, так і під час війни, держава повинна забезпечувати контроль за використанням коштів, збалансування доходів і видатків на всіх рівнях бюджетної системи.

Таким чином, бюджетна безпека виступає індикатором стійкості держави в умовах кризових ситуацій, особливо у воєнний період, коли стає критично важливим забезпечення оборонних потреб без порушення соціальної стабільності та макроекономічної рівноваги.

Отже, проведений аналіз визначень бюджетної безпеки показав, що науковці одностайно розглядають її як ключовий аспект фінансової стійкості держави в умовах війни. Проте підходи до її трактування різняться за кількома основними напрямками (див. табл.1.2.):

Фінансова стійкість та стабільність: Бюджетна безпека в умовах війни передбачає збереження макроекономічної стабільності попри зростання витрат на оборону.

Ефективне управління бюджетом: Ефективність використання ресурсів є критичним фактором для забезпечення фінансової стійкості та мобілізації ресурсів у надзвичайних умовах.

Адаптивність і мобільність бюджету: Здатність бюджету швидко реагувати на змінні військові та економічні обставини є важливим фактором для забезпечення національної безпеки.

Захист соціальної сфери: Умови війни вимагають від держави не тільки фінансувати оборону, а й забезпечувати базові соціальні стандарти, що стає викликом у періоди значного тиску на бюджет.

Таким чином, бюджетна безпека в умовах війни є складним та багатокомпонентним явищем, що поєднує макроекономічну стабільність, ефективність управління ресурсами, адаптивність бюджету та захист соціальної сфери.

Таблиця 1.2

Підходи до визначення бюджетної безпеки в умовах війни

Автор	Фінансова стійкість і макроекономічна стабільність	Ефективне використання ресурсів	Адаптивність бюджету до військових умов	Мобілізація ресурсів	Захист соціальної сфери та економічного розвитку
1	2	3	4	5	6
Василик О.Д. [9]	Забезпечення стабільності бюджету	Контроль за використанням ресурсів	-	-	Забезпечення соціальних потреб
Савлук М.І. [74]	Підтримка макроекономічної стабільності	-	-	Мобілізація ресурсів	-
Крисоватий А.І. [42]	Фінансова стійкість бюджету	Рациональне використання ресурсів	-	-	-
Чугунов І.Я. [84]	Стійкість державних фінансів	-	-	-	Підтримка соціальних програм
Мельник А.Ф. [50]	Стійкість державних фінансів	-	-	-	Підтримка соціальної стабільності
Смолій В.А. [78]	Забезпечення фінансової стабільності	Ефективне використання ресурсів	-	Мобілізація ресурсів	Соціальна сфера
Журавський В.С. [44]	Економічна стійкість	-	Адаптивність до військових потреб	Мобілізація ресурсів	-
Залізник Б.В. [31]	-	-	Адаптація бюджету під військові потреби	-	Захист соціальної сфери
Пасічник І.В. [63]	-	-	-	Мобілізація ресурсів	Фінансування критичних функцій держави
Михайленко А.В. [49]	-	Ефективність управління бюджетом	Швидке реагування на фінансові виклики	-	Підтримка соціальних виплат
Терещенко О.О. [3]	Стійкість фінансової системи	-	Адаптація бюджету до зростання витрат	-	Підтримка соціальних програм
Гринько І.М. [32]	Протистояння економічним загрозам	-	-	Мобілізація ресурсів	-

Продовження табл. 1.2

1	2	3	4	5	6
Шамота Ю.В. [42]	-	Ефективне управління ресурсами	-	-	Підтримка соціальних стандартів
Коваленко М.О. [37]	Фінансова стабільність	-	-	Мобілізація ресурсів	Фінансування соціальних програм
Огневюк А.І. [36]	Стійкість фінансової системи	-	-	-	Забезпечення оборонних витрат і соціальних програм

Згідно табл.1.2, аналіз підходів до визначення бюджетної безпеки:

Фінансова стійкість і макроекономічна стабільність: Цей підхід найбільш поширений серед науковців, оскільки забезпечення стабільності державного бюджету є ключовою умовою підтримки фінансової безпеки країни в умовах війни. Автори, які дотримуються цього підходу (Василик, Савлук, Крисоватий, Чугунов, Мельник, Терещенко), наголошують на необхідності підтримки макроекономічної рівноваги та уникнення глибоких дефіцитів бюджету [9; 74; 42; 84; 50].

Ефективне використання ресурсів: Ефективне розподілення та використання бюджетних коштів є критичним для підтримки військових та соціальних потреб. Науковці (Крисоватий, Смолій, Михайленко, Шамота) звертають увагу на необхідність раціонального управління бюджетом, щоб забезпечити як оборонні витрати, так і потреби населення [42; 78; 49].

Адаптивність бюджету до військових умов: Деякі дослідники (Залізник, Михайленко, Терещенко) акцентують увагу на важливості адаптації бюджету до швидко змінюваних умов війни. Це означає гнучкість бюджетного процесу та здатність держави швидко перерозподіляти кошти в залежності від потреб [31; 49].

Мобілізація ресурсів: Війна створює надзвичайний тиск на державні фінанси, тому мобілізація додаткових ресурсів є необхідністю. Науковці (Савлук, Смолій, Журавський, Гринько, Коваленко) відзначають важливість

залучення як внутрішніх, так і зовнішніх фінансових джерел для підтримки бюджету в умовах зростаючих витрат [74; 78; 37].

Захист соціальної сфери та економічного розвитку: Деякі дослідники (Василик, Чугунов, Мельник, Смолій, Залізняк, Шамота) наголошують на тому, що навіть в умовах війни держава повинна забезпечувати соціальні програми, які є ключовими для підтримки стабільності в суспільстві [9; 84; 45; 78; 31].

Отже, проведений аналіз підходів до визначення бюджетної безпеки в умовах війни показав, що всі автори визнають важливість фінансової стійкості як основи бюджетної безпеки. Проте підходи розрізняються залежно від акценту на певних аспектах: мобілізації ресурсів, адаптивності бюджету, ефективному використанні ресурсів та захисті соціальної сфери. Така багатогранність трактувань відображає складність забезпечення бюджетної безпеки в умовах війни, коли держава стикається з численними фінансовими викликами, що вимагають гнучкого та комплексного підходу до управління бюджетом.

На основі аналізу різних підходів до визначення бюджетної безпеки та її аспектів, пропонуємо авторське визначення: Бюджетна безпека держави в умовах війни – це здатність держави забезпечувати стійкість бюджетної системи шляхом мобілізації та ефективного розподілу фінансових ресурсів для виконання оборонних, соціальних і економічних завдань у надзвичайних умовах, мінімізуючи негативні макроекономічні наслідки та забезпечуючи стабільний розвиток суспільства. Це досягається через здатність адаптувати бюджетні механізми до змінної ситуації, швидко реагувати на фінансові виклики та зберігати здатність виконувати основні функції держави без погіршення соціально-економічної стабільності.

Ключовими елементами цього визначення є:

1. Стійкість бюджетної системи: здатність витримати зовнішні та внутрішні загрози без порушення стабільності державних фінансів.

2. Мобілізація та розподіл ресурсів: швидке залучення як внутрішніх, так і зовнішніх фінансових ресурсів для покриття критичних потреб держави в умовах війни.

3. Ефективне використання ресурсів: забезпечення раціонального та ефективного розподілу бюджетних коштів на основні напрямки, зокрема оборону, соціальні програми та підтримку економіки.

4. Адаптивність бюджету: здатність держави гнучко та оперативно реагувати на змінні умови війни, коригуючи бюджетні витрати відповідно до поточних загроз.

5. Соціально-економічна стабільність: збереження можливостей для соціальної підтримки населення та економічної стабільності, навіть за умов суттєвого військового навантаження на бюджет.

Таким чином, бюджетна безпека держави в умовах війни – це комплексний процес підтримки фінансової стійкості, який є невід’ємною частиною загальної національної безпеки та передбачає здатність держави ефективно управляти ресурсами в екстремальних умовах.

На основі проведеного аналізу трактувань та розробки авторського визначення бюджетної безпеки держави в умовах війни можна зробити кілька важливих висновків, які відображають сутність і значення цього поняття для сучасної держави:

Бюджетна безпека є ключовим елементом національної безпеки під час війни. Ефективне управління державними фінансами забезпечує стійкість держави перед зовнішніми та внутрішніми загрозами, зокрема військовими, що є визначальним для збереження функціонування основних суспільних інститутів. Війна ставить надзвичайний тиск на бюджет, тому питання мобілізації фінансових ресурсів та їх розподілу набувають критичної важливості.

Стійкість бюджетної системи визначається здатністю держави забезпечувати оборонні, соціальні та економічні потреби навіть за умов надзвичайних обставин. Бюджетна безпека передбачає збереження

макроекономічної стабільності, уникнення глибоких дефіцитів бюджету та мінімізацію фінансових ризиків, що може бути досягнуто за допомогою раціонального планування та управління бюджетом [42].

Мобілізація ресурсів є важливим механізмом забезпечення бюджетної безпеки. У воєнний час держава повинна активно залучати як внутрішні, так і зовнішні фінансові ресурси для забезпечення нагальних потреб. Мобілізація може включати збір податків, залучення міжнародної допомоги, кредити або інші механізми фінансової підтримки. Без адекватного фінансового забезпечення військові та соціальні програми можуть зазнати значних втрат, що може підірвати національну безпеку.

Адаптивність бюджету до військових умов є ключовою характеристикою бюджетної безпеки. Війна створює динамічну та нестабільну економічну ситуацію, яка потребує від держави швидкої реакції на змінні умови. Гнучкість у плануванні та виконанні бюджетних програм дозволяє державі оперативно коригувати свої дії, спрямовані на протидію загрозам, що виникають.

Збереження соціально-економічної стабільності навіть в умовах військового конфлікту є критичним для забезпечення підтримки з боку населення та зниження соціальної напруженості. Соціальна безпека громадян повинна залишатися одним з головних пріоритетів держави, оскільки занепад соціальної сфери може призвести до політичної нестабільності та зростання протестних настроїв, що послабить загальну обороноздатність країни.

Бюджетна безпека в умовах війни є багатограним поняттям, яке поєднує макроекономічну стабільність, мобілізацію ресурсів, ефективність їх використання, адаптивність фінансової системи та захист соціальних інтересів населення. Всі ці складові є взаємопов'язаними та впливають на здатність держави протистояти економічним і військовим викликам. Загалом, бюджетна безпека в умовах війни є невід'ємною частиною фінансової та національної безпеки держави. Вона залежить від здатності держави до мобілізації ресурсів, ефективного управління ними, адаптації бюджету до швидко змінюваних умов

та забезпечення соціальної стабільності, що дозволяє забезпечувати стійкий розвиток суспільства навіть в умовах військових дій.

1.2. Ризики та загрози бюджетній безпеці держави

Бюджетна безпека держави є складовою частиною загальної економічної безпеки, яка забезпечує стабільне функціонування фінансової системи держави та стійкість до внутрішніх і зовнішніх впливів. Протягом 2014-2024 років Україна зіткнулася з низкою викликів та загроз у сфері бюджетної безпеки, що обумовлено як внутрішніми економічними процесами, так і зовнішніми факторами, зокрема війною з росією, світовою економічною кризою через пандемію COVID-19 та енергетичною кризою [66].

Ризики бюджетній безпеці держави – це сукупність внутрішніх і зовнішніх факторів, які можуть негативно вплинути на стабільність і ефективність бюджетної системи, призводячи до дисбалансу між доходами та видатками держави, зниження можливостей фінансування стратегічних і соціально важливих програм. Вони можуть бути пов'язані з економічними, політичними, соціальними, фінансовими або зовнішньоекономічними процесами [49].

Загрози бюджетній безпеці держави – це конкретні події чи ситуації, які здатні безпосередньо порушити фінансову стійкість держави та її здатність виконувати зобов'язання. Це може включати як внутрішні економічні проблеми (наприклад, різке зростання бюджетного дефіциту, корупція, неефективне управління), так і зовнішні фактори (наприклад, глобальні економічні кризи, міжнародні санкції, військові конфлікти), що можуть завдати значної шкоди бюджетній політиці держави [64].

У комплексі ці поняття відображають потенційні небезпеки для фінансової стабільності держави і підкреслюють необхідність своєчасного

управління, моніторингу і мінімізації негативних впливів на бюджетну систему.

Таким чином, основні ризики та загрози бюджетній безпеці держави в умовах війни включають [64]:

1. Внутрішні ризики: зростання бюджетного дефіциту, зниження податкових надходжень, корупція та неефективне управління бюджетними коштами.

2. Зовнішні ризики: вплив міжнародних санкцій, залежність від зовнішньої фінансової допомоги, вплив міжнародних економічних шоків.

3. Фінансово-економічні ризики: девальвація національної валюти, інфляція, зростання зовнішнього боргу.

4. Політичні ризики: політична нестабільність, слабкість державних інституцій, що ускладнюють ефективне управління бюджетом.

5. Соціальні ризики: зростання безробіття, соціальна напруженість, збільшення видатків на підтримку населення, яке постраждало від конфлікту.

Ці ризики посилюють вразливість державного бюджету та підвищують необхідність проведення ефективної фіскальної політики та міжнародної співпраці для забезпечення стійкості фінансової системи в умовах кризи.

За О. Мельником, ризики бюджетній безпеці – це ймовірність виникнення подій або факторів, які можуть призвести до неспроможності держави виконувати свої бюджетні зобов'язання [49]. До основних ризиків належать: незбалансованість бюджету, дефіцит державних фінансів, залежність від зовнішніх джерел фінансування, корупційні ризики та неефективне управління фінансовими ресурсами.

В. Міщенко визначає загрози бюджетній безпеці як сукупність економічних, політичних, соціальних та зовнішньоекономічних факторів, що мають прямий або непрямий негативний вплив на стійкість бюджетної системи держави. Він наголошує, що такі загрози можуть включати міжнародні санкції, військові конфлікти, глобальні фінансові кризи, що

впливають на доходи бюджету та спроможність держави виконувати свої фінансові зобов'язання [16].

На думку І. Дубровського, ризики бюджетній безпеці – це потенційні дестабілізуючі чинники, які виникають як результат внутрішньої економічної політики держави, а також глобальних економічних та політичних процесів [18]. До них відносять високий рівень державного боргу, нестабільність податкових надходжень, непередбачувані зміни в макроекономічній політиці.

За І. Луніною, загрози бюджетній безпеці – це конкретні виклики, що ставлять під загрозу здатність держави забезпечувати стабільне фінансування всіх її функцій. Вона вказує на такі загрози, як розбалансованість бюджету через непередбачувані витрати (війна, стихійні лиха, глобальні економічні кризи), які можуть порушити бюджетну стабільність і вимагати додаткових фінансових ресурсів [45].

О. Романенко визначає ризики бюджетній безпеці як ймовірність того, що економічні, фінансові або політичні чинники можуть призвести до незбалансованості бюджету або зниження здатності держави виконувати свої зобов'язання [73]. Він підкреслює, що ці ризики часто пов'язані з нестабільністю в податковій системі, управлінні державним боргом та зростанням дефіциту бюджету.

Т. Полозова стверджує, що загрози бюджетній безпеці держави – це процеси та явища, які безпосередньо впливають на спроможність держави підтримувати стабільне функціонування бюджетної системи [68]. В умовах військового конфлікту ці загрози можуть бути особливо вираженими через необхідність збільшення видатків на оборону, підтримку населення і відновлення зруйнованої інфраструктури.

Таким чином, українські науковці погоджуються, що ризики та загрози бюджетній безпеці мають як внутрішні, так і зовнішні джерела, що вимагає комплексного підходу до їх ідентифікації та управління, особливо в умовах економічної кризи чи війни. У своїх дослідженнях вони наголошують, що забезпечення бюджетної безпеки є одним із пріоритетних завдань держави,

оскільки фінансова стійкість напряду впливає на здатність держави підтримувати свою обороноздатність, виконувати соціальні зобов'язання перед населенням, інвестувати в економічний розвиток та відновлювати зруйновану інфраструктуру.

Таблиця 1.3

Підходи українських науковців до класифікації ризиків і загроз бюджетній безпеці України

Критерій класифікації	Типи ризиків	Опис	Представники наукових підходів
За джерелами виникнення	Внутрішні ризики	Економічні та політичні чинники, які виникають всередині країни: дефіцит бюджету, податкові втрати, корупція, неефективне управління фінансами	І. Луніна [45] О. Романенко [73] Г. Гончаренко [49]
	Зовнішні ризики	Зовнішні фактори, що впливають на бюджет: залежність від зовнішнього боргу, зміни світових цін на сировину, глобальні кризи	В. Міщенко [16] О. Дем'яненко [16] І. Кравчук [41]
За характером впливу	Фінансово-економічні ризики	Дефіцит бюджету, боргове навантаження, інфляція, валютні коливання	Г. Гончаренко [49] О. Мельник [49]
	Політичні та інституційні ризики	Політична нестабільність, недосконалість законодавства, слабкість державних інституцій, корупція	О. Романенко [73] І. Дубровський [18]
	Соціальні ризики	Зростання безробіття, соціальна напруженість, збільшення витрат на соціальну сферу	О. Романенко [73]
За ступенем передбачуваності	Системні ризики	Довгострокові, структурні ризики: постійний бюджетний дефіцит, зростання державного боргу	І. Луніна [45] С. Кульчицький [43]
	Ситуативні ризики	Несподівані або надзвичайні події: пандемія, військові конфлікти, глобальні економічні шоки	І. Кравчук [41] І. Дубровський [18]
Інші підходи	Комплексний підхід	Поєднання внутрішніх, зовнішніх, економічних і політичних чинників для комплексної оцінки загроз бюджетній безпеці	І. Луніна [45] О. Мельник [49]
	Фіскально-соціальна взаємодія	Залежність бюджетної безпеки від взаємодії економічної та соціальної політики: збільшення витрат на соціальні потреби через економічні труднощі	О. Романенко [73] І. Кравчук [41]
	Зовнішньоекономічна вразливість	Диверсифікація економіки та зменшення залежності від зовнішніх кредитів, сировинних ресурсів	В. Міщенко [16] Г. Гончаренко [49]

Розглянемо табл.1.3, яка узагальнює основні підходи до класифікації ризиків, згідно з українськими науковцями, підкреслюючи як внутрішні, так і зовнішні загрози, а також їх вплив на бюджетну безпеку України.

Аналізуючи табл.1.3, можна виділити кілька ключових моментів, що відображають підходи українських науковців.

Внутрішні ризики охоплюють проблеми, що мають безпосереднє походження всередині країни. До них відносяться бюджетний дефіцит, корупція, неефективне управління бюджетними ресурсами, а також податкові втрати. Це підтверджується дослідженнями І. Луніної та О. Романенка, які підкреслюють важливість вдосконалення державного управління для зменшення цих загроз [45; 73]. Серед внутрішніх проблем найбільшу увагу привертає структурний бюджетний дефіцит, який може призвести до довготривалої економічної нестабільності. Зовнішні ризики мають відношення до міжнародних економічних процесів, таких як глобальні економічні кризи, зміни світових цін на сировину, залежність від міжнародного кредитування. Такі дослідники, як В. Міщенко та І. Кравчук, вказують на важливість зменшення зовнішньої залежності України, зокрема від світових цін на енергоносії та зовнішнього боргу [16; 41].

Фінансово-економічні ризики є найбільш прогнозованими та включають макроекономічні фактори, які безпосередньо впливають на стабільність державних фінансів, як-то дефіцит бюджету, боргове навантаження, інфляція. Дослідження Г. Гончаренка та О. Мельника акцентують на необхідності посилення контролю за борговою політикою та бюджетною дисципліною [49].

Політичні та інституційні ризики, як зазначають О. Романенко та І. Дубровський, виникають через слабкість інституційної структури держави, політичну нестабільність і корупцію. Ці фактори ускладнюють проведення ефективної бюджетної політики та реалізацію довгострокових реформ. Політичні ризики тісно пов'язані з соціальними, що відображається у збільшенні витрат на соціальні потреби в умовах економічних і політичних криз [73; 18]. Соціальні ризики включають вплив безробіття, соціальної

напруженості та інфляції на бюджетну безпеку. Цей аспект особливо важливий у контексті війни та економічної кризи, коли бюджет змушений збільшувати витрати на соціальні виплати для підтримки населення.

Системні ризики є довготривалими та передбачуваними. Вони включають структурні проблеми, такі як постійний бюджетний дефіцит і зростання державного боргу. Це найбільш небезпечні загрози для бюджетної безпеки, оскільки їх вплив накопичується з часом. І. Луніна та С. Кульчицький підкреслюють, що системні ризики потребують структурних реформ у державній фінансовій системі [45; 43].

Ситуативні ризики виникають несподівано й можуть мати короткостроковий, але суттєвий вплив. Пандемія COVID-19 та війна є прикладами таких ризиків, що призводять до тимчасового падіння доходів і збільшення бюджетних витрат на оборону та соціальну підтримку. Ситуаційні ризики викликають дестабілізацію економічної ситуації та створюють надзвичайне навантаження на бюджет [66].

Комплексний підхід, запропонований українськими науковцями, зокрема І. Луніною та О. Мельником, передбачає одночасний аналіз внутрішніх та зовнішніх ризиків, а також їх взаємодію з політичними та соціальними факторами [45; 49]. Такий підхід дозволяє більш точно оцінити загрози для бюджетної безпеки і розробити адекватні стратегії для їх мінімізації. Зокрема, комплексна оцінка ризиків дозволяє враховувати взаємозв'язки між економічною та соціальною сферами, що особливо актуально в умовах війни.

Дослідники, такі як О. Романенко та І. Кравчук, наголошують на важливості взаємодії між фіскальною та соціальною політикою, оскільки економічна криза і зростання безробіття призводять до збільшення соціальних видатків [73; 41]. Це створює додатковий тиск на бюджет, особливо в умовах зниження доходів і зростання витрат на військові потреби. Фіскально-соціальні ризики потребують збалансованого підходу, щоб запобігти надмірному навантаженню на бюджет.

Українські науковці, такі як В. Міщенко, відзначають важливість зменшення залежності від зовнішніх економічних факторів, особливо кредитних зобов'язань перед міжнародними організаціями та експортно-сировинної залежності [16]. Це допоможе зміцнити бюджетну безпеку держави в умовах глобальної економічної нестабільності.

Таким чином табл.1.3. показує, що підходи українських науковців до класифікації ризиків і загроз бюджетній безпеці України є багатовимірними і відображають складний взаємозв'язок між внутрішніми та зовнішніми факторами. Найбільшу увагу привертають економічні та соціальні ризики, пов'язані з дефіцитом бюджету, зростанням державного боргу та соціальною напруженістю.

Отже, ризики та загрози бюджетній безпеці України в період 2014-2024 років мають комплексний і багатовимірний характер, що зумовлюється як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Основними внутрішніми загрозами є бюджетний дефіцит, зростання державного боргу, неефективне управління фінансами та корупція. Водночас зовнішні ризики посилюються впливом глобальних економічних криз, пандемії, війни та залежністю від зовнішнього фінансування.

Українські науковці пропонують різні підходи до класифікації цих ризиків, акцентуючи увагу на необхідності системного підходу. Вони виділяють фінансово-економічні, політичні та соціальні ризики, наголошуючи на важливості врахування як довгострокових системних загроз, так і короткострокових ситуативних подій. Комплексний підхід до бюджетної безпеки, що поєднує оцінку як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, є критично важливим для розробки ефективної політики фінансової стабільності. Особливу увагу слід приділяти взаємодії між економічною та соціальною політикою, а також диверсифікації економіки, що допоможе зменшити залежність від зовнішніх шоків. В умовах поточних криз, викликаних війною та пандемією, бюджетна безпека залишається основним

пріоритетом для забезпечення економічної стабільності та соціального добробуту країни.

1.3. Механізм управління бюджетною безпекою держави

Механізм управління бюджетною безпекою у військовий час включає специфічний набір інструментів, методів та заходів, що дозволяють ефективно контролювати бюджетні потоки та захищати їх від внутрішніх і зовнішніх загроз. У таких умовах пріоритети змінюються, і на перший план виходять не лише економічні та фінансові показники, але й здатність бюджету забезпечувати обороноздатність країни, підтримку соціально вразливих груп, збереження інфраструктури та загальну стабільність державних фінансів [32]. Поряд з цим, виникає потреба у швидкому прийнятті рішень і гнучкості бюджетної політики, що дозволяє адаптувати фінансові ресурси до змінних умов воєнного часу.

Управління бюджетною безпекою в умовах війни можна розглядати як сукупність окремих елементів, кожен з яких виконує певну роль у захисті бюджету та підтримці його стійкості. До таких елементів належать мета, завдання, методи, функції, а також різні види забезпечення – інформаційне та нормативно-правове. Кожен із цих елементів має свої специфічні особливості та завдання в умовах війни, коли бюджетні ресурси обмежені, а потреби держави постійно зростають.

Отже, механізм управління бюджетною безпекою можна трактувати як сукупність взаємозв'язаних елементів, які забезпечують стабільність державного бюджету, захист його від зовнішніх та внутрішніх загроз, а також здатність реагувати на кризові явища.

Управління бюджетною безпекою в умовах війни є комплексом заходів, спрямованих на забезпечення стійкості та захищеності державного бюджету в умовах зростаючих фінансових ризиків. Основні елементи цього механізму

включають чітко визначену мету, завдання, методи, функції та забезпечення – інформаційне та нормативно-правове (див. рис. 1.1).

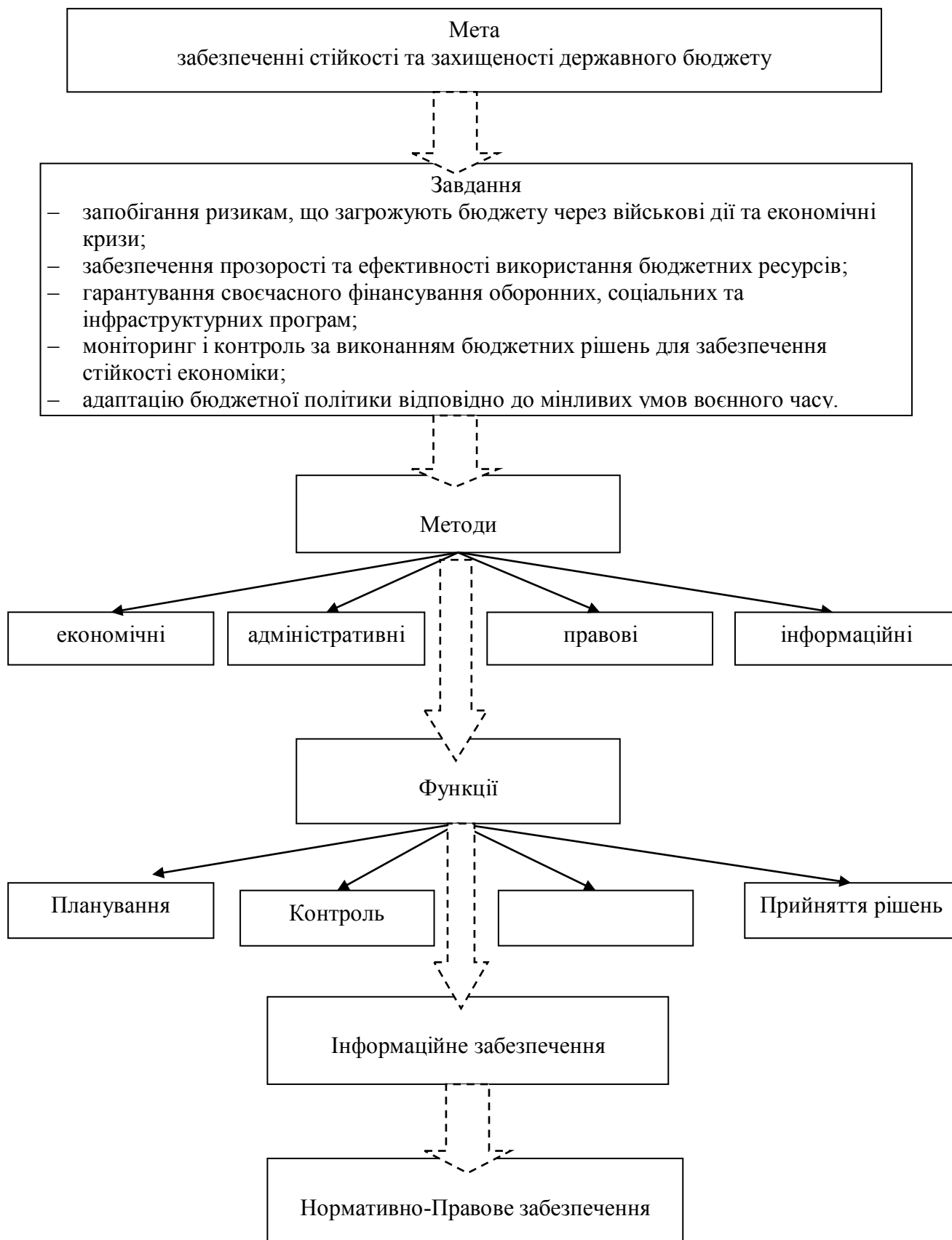

Рис.1.1. Елементи механізму управління бюджетною безпекою

*Побудовано автором на основі [32]

Розглянемо кожен з цих елементів детальніше.

Основною метою управління бюджетною безпекою в умовах військових конфліктів є забезпечення стійкості та захищеності державного бюджету перед численними загрозами, зокрема, тими, що пов'язані з падінням економічної активності та зростанням витрат на оборону [90]. Це завдання включає підтримання фінансової стабільності через збалансування надходжень і витрат бюджету, оперативне реагування на кризові ситуації та адаптацію бюджетної політики відповідно до мінливих умов війни [17].

1. Забезпечення стабільності надходжень і витрат. В умовах війни надходження до державного бюджету можуть значно зменшитися через скорочення економічної активності, зниження податкових надходжень, руйнування підприємств і обмеження експорту. Основною метою управління бюджетною безпекою є пошук нових джерел доходів для підтримки стабільного фінансування. Україна уклала угоди з МВФ, ЄС та іншими міжнародними організаціями для отримання фінансової підтримки у вигляді грантів та кредитів. Це забезпечує стабільність доходів і можливість фінансувати пріоритетні програми, попри економічні втрати [52]. Введення воєнного збору на доходи фізичних осіб, що спрямовується на оборонні потреби, допомагає компенсувати зниження інших надходжень, які постраждали від зниження економічної активності в регіонах конфлікту. Оптимізація видатків: Уряд скорочує фінансування некритичних програм, відкладаючи їх на післявоєнний період, щоб забезпечити більше коштів на оборону та соціальний захист.

2. Захист бюджетних ресурсів від ризиків. Для запобігання корупції в оборонних закупівлях було впроваджено регулярний аудит витрат. Контроль за використанням коштів здійснюють внутрішні аудити та міжнародні спостерігачі. Запобігання корупції через Prozorro: Завдяки платформі Prozorro, усі державні закупівлі стали прозорішими, що мінімізує ризик корупційних схем у державному фінансуванні під час війни. Механізми швидкого

реагування: Запроваджено механізми моніторингу витрат у реальному часі, що дозволяє швидко виявляти відхилення та реагувати на них [67].

3. Забезпечення фінансування оборонних і соціальних потреб. Під час війни пріоритетними стають витрати на оборону, безпеку, а також соціальна підтримка громадян, які постраждали внаслідок військових дій. Мета управління бюджетною безпекою полягає у тому, щоб забезпечити безперервне фінансування цих напрямків.

4. Збереження бюджетної дисципліни. У кризових умовах зростає потреба в дотриманні бюджетної дисципліни для оптимального розподілу та використання обмежених фінансових ресурсів. Відтак, управління бюджетною безпекою також має на меті забезпечення прозорості й відповідальності у витрачанні державних коштів.

5. Створення резервів для критичних потреб. Окрім щоденних видатків, держава повинна мати резерви для реагування на непередбачувані ситуації, які можуть виникнути в умовах війни. Бюджетні резерви спрямовуються на екстрену допомогу для забезпечення евакуації населення, забезпечення харчуванням і медичним обслуговуванням у критичних випадках. Частина державного бюджету спрямовується на спеціальний резервний фонд, який може бути використаний у випадку екстрених ситуацій, таких як масштабне руйнування інфраструктури чи гостра потреба в гуманітарній допомозі. Держава забезпечує запаси необхідних товарів, зокрема медикаментів та харчів, що дозволяє оперативно реагувати на гуманітарні потреби.

6. Підтримка економічної стабільності та післявоєнного відновлення. Мета бюджетної безпеки також включає довгострокову стабільність економіки для забезпечення можливостей відновлення після завершення конфлікту. Інвестиції у відновлення інфраструктури. Підтримка малого та середнього бізнесу. Створення спеціальних фондів відновлення.

Основні завдання управління бюджетною безпекою включають такі напрями:

1. Забезпечення фінансування оборонних потреб. Оборона держави є ключовим пріоритетом під час війни, і її фінансування потребує стабільних та надійних бюджетних ресурсів. Для реалізації цього завдання використовують різні джерела фінансування: державні доходи, міжнародну допомогу, кредити, а також спеціальні оборонні облігації. Україна випускає облігації, які можуть купувати громадяни та компанії для підтримки армії та критичних державних програм. Це додаткове джерело фінансування дозволяє залучити кошти, не покладаючись лише на податки чи міжнародну допомогу [56].

2. Підтримка соціального захисту постраждалих від війни, під час війни зростає кількість громадян, які потребують соціальної допомоги через втрату роботи, житла або вимушену міграцію. Державні програми надають житло, харчування та медичне забезпечення вимушено переміщеним особам і людям, які втратили домівки через бойові дії [80].

3. Контроль за ефективністю та цільовим використанням бюджетних коштів. Завданням механізму бюджетної безпеки є запобігання нецільовому використанню коштів і корупційним зловживанням. Це особливо важливо в умовах війни, коли кожен бюджетний ресурс має бути спрямований на першочергові потреби. Регулярне звітування про бюджетні витрати, зокрема на оборону та соціальний захист, підвищує довіру громадян до уряду і забезпечує контроль з боку суспільства. Ефективний контроль за бюджетом знижує ризики нераціонального використання коштів та сприяє максимальній віддачі від бюджетних ресурсів.

4. Оптимізація та перерозподіл бюджетних видатків. В умовах обмежених ресурсів завданням бюджетної безпеки є оптимізація видатків та їхній перерозподіл на користь найбільш критичних напрямків. Оптимізація витрат дозволяє сконцентрувати ресурси на важливих напрямках і забезпечити більш ефективне використання бюджету в умовах кризових ситуацій.

5. Забезпечення стабільності бюджетних доходів. Стабільність бюджетних доходів є важливою умовою для стійкості фінансової системи. Основним завданням управління бюджетною безпекою є пошук стратегій

стабілізації надходжень до державного бюджету в умовах військового конфлікту. Забезпечення стабільних надходжень дає можливість підтримувати бюджетну безпеку та гарантує державі можливість виконувати свої зобов'язання.

6. Оцінка та управління ризиками. В умовах війни ризики, що загрожують бюджетній безпеці, зростають. Відтак, важливим завданням є постійна оцінка та управління ризиками для швидкого реагування на можливі загрози. Завдяки активному управлінню ризиками держава може мінімізувати їхній вплив на бюджет і швидко адаптуватися до змін.

7. Підтримка економічної стійкості та післявоєнного відновлення. Навіть під час військових дій важливо планувати післявоєнне відновлення. Бюджетна безпека повинна забезпечити ресурси для подальшої відбудови країни, включаючи відновлення інфраструктури, економічне зростання та соціальну підтримку. Фінансування ремонтів і будівництва критичної інфраструктури, як-от електростанцій та лікарень, забезпечує безперервну життєдіяльність суспільства.

8. Підвищення прозорості та підзвітності. Прозорість та підзвітність є ключовими завданнями для забезпечення довіри громадян та міжнародних партнерів до уряду. Це передбачає: створення прозорих механізмів звітності для всіх витрат на оборонні та соціальні потреби; регулярну звітність перед громадянами щодо виконання бюджетних зобов'язань; посилення незалежного нагляду з боку громадських організацій та міжнародних партнерів; запровадження системи відслідковування використання коштів у режимі реального часу. Забезпечення прозорості та підзвітності сприяє ефективнішому управлінню бюджетними коштами та знижує ризик корупції.

Методи управління бюджетною безпекою включають економічні, адміністративні, правові та інформаційні заходи [90].

1. Економічні методи передбачають залучення міжнародної фінансової допомоги, оптимізацію витрат шляхом скорочення не першочергових програм

та збільшення податкових надходжень від секторів економіки, що зберігають стабільність у воєнний період.

Економічні методи управління бюджетною безпекою в умовах війни включають заходи для стабілізації доходів і оптимізації витрат державного бюджету. Залучення міжнародної фінансової допомоги: У воєнний час важливо активно залучати ресурси від міжнародних партнерів (МВФ, Світовий банк) через гранти, кредити або гуманітарну допомогу [77]. Цей метод допомагає компенсувати дефіцит доходів і зберегти бюджетну стабільність. Збільшення податкових надходжень збільшення податкових надходжень на 15-20% від секторів економіки, які залишаються функціональними у воєнний період, таких як ІТ-сектор або агросектор.

Оптимізація витрат через скорочення не першочергових програм: Держава може тимчасово призупинити фінансування менш критичних для виживання проєктів, щоб зосередити ресурси на обороні, соціальній допомозі та відновленні інфраструктури.

2. Адміністративні методи. Адміністративні методи допомагають забезпечити контроль і дисципліну у сфері бюджетного витрачання, що є критично важливим у кризовий час. Наприклад: Посилення контролю за використанням коштів: Введення системи аудиту в режимі реального часу дозволяє відстежувати рух коштів і запобігати їх нецільовому використанню. Це особливо важливо для витрат на оборону, соціальний захист та інші критичні сфери. Спрощення процедур розподілу бюджетних коштів: У воєнний час процес розподілу фінансів має бути швидким і гнучким. Це може включати спеціальні бюджетні процедури, такі як прискорене затвердження фінансування оборонних потреб, медичних послуг або допомоги постраждалим регіонам. Жорсткі заходи економії: Адміністративний метод, спрямований на скорочення витрат у некритичних секторах. Наприклад, державні установи можуть знизити витрати на матеріально-технічне забезпечення, службові подорожі тощо.

3. Правові методи. Правові методи забезпечують нормативно-правове поле, яке дозволяє реалізовувати необхідні економічні та адміністративні заходи:

Запровадження спеціальних воєнних облігацій: Законодавче забезпечення випуску облігацій, які можуть бути придбані громадянами та бізнесом для підтримки державного бюджету. Це дозволяє залучати додаткові ресурси для фінансування армії та критичних проєктів.

Зміна регуляторної бази для спрощення процедур закупівель: Дозвіл на прямі закупівлі військової техніки, амуніції, медикаментів без тривалих тендерних процедур дозволяє оперативно забезпечувати військових та цивільне населення всім необхідним.

4. Інформаційні методи. Інформаційні методи стають критично важливими в умовах війни для забезпечення оперативного прийняття рішень і прозорості витрачання коштів:

Створення централізованої системи моніторингу бюджетних витрат: Використання цифрових платформ для відстеження фінансових потоків у реальному часі дозволяє швидко реагувати на зміни, уникати відхилень і коригувати фінансову політику відповідно до потреб.

Запровадження цифрових систем звітності дає змогу швидко отримувати дані про витрати та доходи, підвищуючи ефективність і прозорість бюджетного процесу. Це забезпечує підзвітність і прозорість, які важливі для громадян і міжнародних партнерів.

Функції механізму управління бюджетною безпекою в умовах війни включають: Планування: розробка бюджетної політики з урахуванням можливих кризових ситуацій, визначення пріоритетних напрямів фінансування. Контроль: постійний контроль за дотриманням бюджетної дисципліни, аналіз і перевірка звітності, швидке виявлення і виправлення порушень. Оцінка ризиків: виявлення та аналіз ризиків, що можуть негативно вплинути на бюджетну стабільність; розробка планів мінімізації цих ризиків. Прийняття рішень: прийняття оперативних рішень з урахуванням динаміки

воєнних подій і економічних умов, оптимізація розподілу бюджетних коштів. Ці функції забезпечують оперативне управління бюджетними ресурсами в умовах підвищеної фінансової напруги, викликані війною.

Інформаційне забезпечення в умовах війни відіграє критичну роль у моніторингу та прогнозуванні фінансових потоків у реальному часі. Використання аналітичних платформ та електронних систем уряду забезпечує прозорість бюджетного процесу, що підвищує довіру громадян та міжнародних партнерів до державних фінансів [53].

1. Система моніторингу фінансових потоків у режимі реального часу. Одним із ключових елементів інформаційного забезпечення є організація системи моніторингу, яка забезпечує своєчасне відстеження надходжень та витрат державного бюджету. Для ефективного функціонування моніторингу необхідно впроваджувати сучасні інформаційні системи, що дозволяють централізовано обробляти великі обсяги даних і відстежувати фінансові потоки в реальному часі.

2. Використання аналітичних платформ для прогнозування та оцінки ризиків. Інформаційне забезпечення включає створення систем аналізу та прогнозування, які допомагають уряду оцінювати економічні ризики та приймати обґрунтовані рішення. Аналітичні платформи з інтегрованими моделями та сценаріями кризових ситуацій допомагають адаптувати бюджетну політику до мінливих умов і підвищують гнучкість управління державними фінансами.

3. Впровадження системи електронного уряду для прозорості бюджету. Системи електронного уряду дозволяють централізовано відслідковувати бюджетні процеси, забезпечуючи прозорість і підзвітність. Такі системи сприяють підвищенню прозорості бюджетних процесів і дають змогу громадянам і міжнародним партнерам відслідковувати, як використовуються державні кошти.

4. Захист інформаційних систем від кіберзагроз. Війна підвищує ризик кіберзагроз, спрямованих на порушення роботи фінансових систем і

компрометацію конфіденційної інформації. Для забезпечення інформаційної безпеки необхідно впроваджувати спеціальні заходи, включаючи: посилення захисту державних фінансових систем від кібератак, що забезпечує безперебійне функціонування бюджетного процесу; шифрування та резервування даних для запобігання несанкціонованому доступу та втраті інформації; постійний моніторинг кіберзагроз і оперативне реагування на будь-які спроби порушити роботу системи; навчання співробітників методам кіберзахисту та впровадження політик безпечного доступу до інформації. Ці заходи мінімізують ризик витоку інформації та дозволяють захистити критичні дані державного бюджету від зовнішніх втручань.

5. Інтеграція з міжнародними інформаційними системами та базами даних. Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями та інформаційними системами дозволяє отримувати додаткову підтримку в управлінні бюджетною безпекою. Інтеграція з міжнародними системами дозволяє уряду оперативно отримувати дані, необхідні для прийняття рішень, та використовувати світовий досвід у сфері управління бюджетною безпекою.

6. Публічне звітування та інформування громадян. Прозорість і довіра громадян є важливими аспектами управління бюджетною безпекою. Публічне звітування може здійснюватися через державні інформаційні платформи, які дозволяють громадянам отримувати актуальну інформацію про стан бюджету.

7. Автоматизація процесів для швидкої обробки даних. Автоматизація дозволяє скоротити час на обробку даних і підвищити точність інформаційного забезпечення.

Отже, інформаційне забезпечення є фундаментальною частиною управління бюджетною безпекою, особливо у воєнний час. Воно включає систему моніторингу, аналітичні інструменти, електронне управління, захист від кіберзагроз, інтеграцію з міжнародними базами, публічне звітування та автоматизацію процесів. Кожен із цих компонентів забезпечує надійну, своєчасну та об'єктив

Нормативно-правове забезпечення. Законодавча база, зокрема Конституція України та Бюджетний кодекс, регулює процес бюджетного управління у кризових умовах, передбачаючи механізми екстреного фінансування оборонних та гуманітарних потреб [26].

В умовах війни держава повинна адаптувати бюджетну політику до нових викликів. Це включає прийняття змін до існуючого законодавства, таких як спрощення процедур фінансування оборонних заходів, перерозподіл бюджетних коштів на підтримку військових та гуманітарних програм.

Законодавча база повинна забезпечувати не лише підтримку фінансової стійкості держави, але й гнучкість у розподілі та використанні бюджетних коштів для вирішення кризових ситуацій. Основними нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетну безпеку України в умовах війни, є:

Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 зі змінами 2024. Вона визначає основи функціонування державного бюджету, порядок затвердження та виконання бюджету, а також повноваження органів державної влади щодо розподілу бюджетних ресурсів. В умовах воєнного стану положення Конституції можуть бути адаптовані для забезпечення оперативного прийняття рішень, що стосуються фінансування оборони та інших важливих сфер [39].

Бюджетний кодекс України № 3979-IX від 18.09.2024. Цей документ є основним нормативно-правовим актом, що регулює бюджетний процес в Україні. В умовах війни до Бюджетного кодексу вносяться зміни, що стосуються [7]: спрощення процедур розподілу бюджетних коштів; тимчасове скасування певних фінансових обмежень на використання коштів резервного фонду; можливості прискореного прийняття бюджету з урахуванням військових потреб; перерозподілу фінансування з мирних цілей на оборонні та гуманітарні програми.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (№ 389-VIII від 01.09.2024) регулює основні аспекти правового режиму воєнного стану, включаючи порядок його запровадження та припинення [29]. У документі

визначено правові засади функціонування органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій у період дії воєнного стану. Крім того, закон гарантує дотримання прав і свобод громадян, а також законних інтересів фізичних та юридичних осіб [29].

Закон України «Про національну безпеку України» (№ 2469-VIII від 08.07.2018) встановлює повноваження державних органів у сферах національної безпеки та оборони, визначає основи інтеграції політики і процедур органів влади та інших установ, що відповідають за безпеку й оборону [26]. Цей нормативний акт регламентує систему управління, контролю та координації діяльності сил безпеки та оборони, а також запроваджує комплексний підхід до планування у зазначених сферах. Крім того, закон забезпечує демократичний цивільний контроль над суб'єктами сектору безпеки й оборони [26].

Закон України «Про оборонні закупівлі» (№ 808-IX від 17.07.2020) встановлює основні правові засади планування, визначення обсягів та організації закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення для потреб сектору безпеки та оборони [28]. Крім того, закон регламентує закупівлі інших товарів, робіт і послуг, необхідних для забезпечення національної безпеки та оборони, а також визначає порядок державного й демократичного цивільного контролю у цій сфері [28].

Закон України «Про державні цільові програми» (від 18.03.2004 № 1621-IV) [24]. Дозволяє уряду створювати спеціальні цільові програми для забезпечення оборонних, гуманітарних та інших потреб в умовах війни [24].

Закони, що регулюють діяльність органів державної влади у сфері безпеки та оборони. Це стосується, зокрема, Міністерства оборони, Міністерства фінансів, Служби безпеки України та інших органів, які відповідають за планування та реалізацію заходів, спрямованих на підтримку бюджетної безпеки в умовах війни. Важливим аспектом є координація дій між

різними державними органами для уникнення дублювання витрат і забезпечення ефективного використання коштів.

Міжнародні договори та зобов'язання. В умовах війни Україна активно співпрацює з міжнародними фінансовими організаціями, такими як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк та Європейський Союз. Міжнародні договори та програми фінансової підтримки відіграють важливу роль у забезпеченні бюджетної стабільності через залучення кредитів, грантів та технічної допомоги [52; 77; 20].

Конкретні зміни в законодавстві наступні.

1. Перерозподіл бюджетних коштів. З метою забезпечення оборонних потреб у законодавство вводяться механізми, що дозволяють уряду здійснювати екстрені перерозподіли державних фінансів на користь військових потреб. Це може включати такі заходи, як скорочення фінансування менш пріоритетних у воєнний час секторів і перенаправлення коштів на оборону, медичні служби, відновлення інфраструктури, виплати соціальної допомоги постраждалим та біженцям.

2. Особливий режим бюджетних процесів. В умовах воєнного стану застосовуються механізми спеціального бюджетного процесу. Це може включати прийняття бюджету на коротші періоди (на 6 місяців замість традиційного річного), а також спрощені процедури для оперативного затвердження змін до бюджету в разі необхідності. Наприклад, в умовах війни 2022 року Україна вже запроваджувала тимчасові бюджетні декларації, що дозволяють уряду оперативно коригувати витрати без традиційних процедур ухвалення.

3. Податково-бюджетна політика під час війни. Для забезпечення бюджетних надходжень в умовах війни держава може вводити або змінювати спеціальні податки, акцизи, збори або мита. Це може бути спрямовано на підвищення збору податків з секторів, які не постраждали від війни або навіть виграли від неї, як-от окремі ІТ-компанії або експортні сектори, що продовжують працювати.

4. Залучення додаткових фінансових ресурсів. Законодавство має передбачати можливість швидкого запровадження спеціальних воєнних облігацій для внутрішнього та зовнішнього фінансування. Введення таких облігацій дозволяє державі отримати додаткові фінансові ресурси на фінансування армії, відновлення інфраструктури та інші стратегічні потреби.

5. Участь міжнародних інституцій. Під час війни важливою частиною нормативно-правового забезпечення є міжнародне фінансове співробітництво. Державні органи повинні мати юридичні підстави для залучення зовнішньої фінансової допомоги та кредитів від міжнародних організацій (МВФ, ЄС, Світовий банк), а також для оперативного управління отриманими коштами. У таких випадках вводяться спрощені процедури для отримання та розподілу міжнародної фінансової допомоги.

6. Правовий режим військових закупівель. В умовах війни законодавство регулює порядок здійснення державних закупівель, зокрема, дозволяє уряду укладати прямі контракти з постачальниками без традиційних тендерних процедур. Це стосується як військової техніки та амуніції, так і медикаментів, продуктів харчування та іншого забезпечення для армії та цивільного населення. Відповідні зміни до законодавства мають враховувати необхідність скорочення часу на тендерні процедури для критичних закупівель.

7. Посилення контролю та аудиту. Одним із ключових елементів нормативно-правового забезпечення бюджетної безпеки є механізми контролю за використанням державних коштів. Умови війни вимагають запровадження особливих інструментів моніторингу та аудиту державних видатків, зокрема видатків на оборону та відновлення.

8. Захист критичних бюджетних витрат. Законодавчі ініціативи в умовах війни повинні забезпечувати захист соціальних програм, таких як пенсійні виплати, виплати на підтримку постраждалих і біженців. Це важливо для збереження соціальної стабільності навіть під час значного скорочення інших витрат.

Таким чином, нормативно-правове забезпечення управління бюджетною безпекою в умовах війни відіграє вирішальну роль у забезпеченні фінансової стійкості держави. Для цього необхідні як швидкі рішення на рівні перерозподілу ресурсів і мобілізації внутрішніх та міжнародних фінансових резервів, так і довгострокові заходи, спрямовані на збереження макроекономічної стабільності. Законодавча база повинна бути гнучкою, прозорою і забезпечувати швидку реакцію на зміни, спричинені військовим конфліктом.

Ключовими елементами механізму є мета, завдання, методи, функції, а також різні види забезпечення – правове, інформаційне та нормативно-правове. Кожен із цих елементів має своє значення і роль у підтримці бюджетної безпеки. Мета спрямована на забезпечення фінансової стійкості, а завдання визначають конкретні кроки, такі як оптимізація витрат, забезпечення цільового використання коштів та підвищення прозорості. Методи включають економічні, адміністративні, правові та інформаційні інструменти, які дозволяють забезпечувати стабільність надходжень і витрат, контролювати розподіл ресурсів, та мінімізувати ризики.

В умовах війни інформаційне забезпечення набуває критичного значення, дозволяючи своєчасно реагувати на зміни в бюджеті та ефективно розподіляти ресурси. Важливим є також захист від кіберзагроз, що знижує ризики витоку критичної інформації та порушення роботи фінансових систем.

Отже, механізм управління бюджетною безпекою в умовах війни є стратегічним інструментом, що забезпечує національну стійкість, підтримку обороноздатності, соціальну стабільність та фінансову прозорість. Ефективне функціонування цього механізму потребує узгоджених дій, гнучкості та швидкої адаптації до умов воєнного часу. Лише комплексний підхід до управління бюджетною безпекою дозволяє державі протистояти викликам і закласти основу для економічного відновлення після завершення конфлікту.

Висновки до 1- го розділу

Розглянуто сутність бюджетної безпеки, яка є невід'ємною складовою економічної та національної безпеки. Бюджетна безпека держави включає здатність підтримувати стабільність бюджетної системи, виконувати фінансові зобов'язання, фінансувати стратегічні напрямки державної політики, навіть за умов кризових ситуацій, таких як війна. Визначено, що бюджетна безпека залежить від ефективного управління державними ресурсами, зокрема забезпечення збалансованості доходів і видатків, контролю за державним боргом та адаптації до змін у макроекономічному середовищі.

Здійснений аналіз потенційних загроз і ризиків для бюджетної безпеки. В умовах війни бюджетна система держави стає вразливою до ряду факторів, серед яких: зниження податкових надходжень, зростання державного боргу, збільшення видатків на оборону та соціальну допомогу, інфляційний тиск та девальвація національної валюти. Ідентифікація ризиків охоплює економічні, політичні, соціальні та зовнішні чинники, які посилюють фінансову нестабільність і вимагають додаткових заходів щодо їх нейтралізації. Розуміння цих загроз дозволяє ефективніше управляти бюджетом і мінімізувати потенційні негативні наслідки для економіки.

Розроблено комплексний механізм управління бюджетною безпекою, що містить ключові компоненти: мету, завдання, функції та методи забезпечення бюджетної стійкості. До основних завдань цього механізму віднесено: моніторинг ризиків, забезпечення прозорості в управлінні бюджетом, ефективне розподілення ресурсів, забезпечення своєчасного фінансування оборонних та соціальних програм. Окремий акцент зроблено на необхідності адаптації бюджетної політики до умов воєнного стану. У дослідженні показано, що цей механізм включає чітке нормативно-правове забезпечення, інформаційні ресурси та системи контролю, які дозволяють швидко реагувати на кризові ситуації, забезпечуючи ефективне управління державними фінансами.

Таким чином, у першому розділі визначено, що бюджетна безпека є основою фінансової стійкості держави, яка підтримує її здатність протистояти економічним викликам та виконувати свої зобов'язання перед громадянами навіть у складних умовах. Запропонована структура управління бюджетною безпекою забезпечує основу для розробки стратегії реагування на загрози, посилення контролю над фінансовими ресурсами та підвищення адаптивності бюджетної політики в умовах нестабільності.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ І НАПРЯМИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

2.1. Аналіз стану бюджетної безпеки України

Бюджетна безпека держави є ключовою складовою її економічної стійкості та фінансової незалежності, особливо в умовах сучасних викликів, таких як глобальні економічні кризи, воєнні конфлікти та зростаюча залежність від зовнішньої фінансової підтримки. Забезпечення бюджетної безпеки потребує застосування ефективних методик оцінки, що дозволяють виявляти потенційні загрози та визначати шляхи їх мінімізації. Це питання є актуальним не лише для України, а й для багатьох інших країн, які стикаються з подібними викликами.

Різні науковці пропонують свої підходи до оцінки бюджетної безпеки, використовуючи широкий спектр показників, аналітичних інструментів та методів дослідження. Їхні підходи базуються на врахуванні специфіки економіки, політичної ситуації та зовнішнього середовища. Важливим аспектом таких методик є чітке визначення критеріїв оцінки, встановлення критичних меж і врахування національних особливостей.

У сучасній науковій літературі представлено значну кількість методик, які відрізняються своїми сильними та слабкими сторонами. Одні орієнтовані на соціальну складову безпеки, інші – на макроекономічну стабільність або боргову стійкість. Такий різноманітний підхід дозволяє враховувати багатогранність бюджетної безпеки, але водночас ускладнює вибір універсальної методики, придатної для широкого використання.

У табл. 2.1 наведено порівняльний аналіз основних методик оцінки бюджетної безпеки, розроблених різними науковцями. Таблиця висвітлює сильні та слабкі сторони кожного підходу, що дозволяє визначити їхню доцільність для застосування в сучасних умовах.

Таблиця 2.1

Порівняння наукових методик оцінки бюджетної безпеки

Автор/Організація	Основні показники	Сильні сторони	Слабкі сторони
1	2	3	4
О.І. Барановський [4]	- Дефіцит бюджету ($\leq 3\%$ ВВП).	Простота розрахунків.	Не враховано соціальні аспекти.
	- Державний борг ($\leq 60\%$ ВВП).	Чіткі порогові значення.	Не аналізуються зовнішні ризики.
	- Частка інвестиційних витрат ($\geq 10\%$).		
О.Є. Кваснюк [35]	- Частка доходів бюджету у ВВП ($\geq 20\%$).	Комплексний підхід, взаємозв'язок макроекономіки та бюджету.	Складність у зборі даних для всіх показників.
	- Фіскальне навантаження ($\leq 40\%$ доходів бюджету).		
	- Залежність від зовнішніх запозичень ($\leq 25\%$).		
Л.М. Прокопенко [69]	- Частка соціальних видатків ($\geq 30\%$).	Орієнтація на соціальну безпеку.	Недостатній аналіз зовнішніх факторів (борги, запозичення).
	- Рівень інвестиційної активності ($\geq 5\%$ бюджету).		
	- Резервний фонд ($\geq 5\%$ ВВП).		
	- Заборгованість із соціальних виплат ($\leq 3\%$ бюджету).		
Н.В. Ревенко [70]	- Дефіцит бюджету, борг, податкове навантаження.	Інтегральний підхід, що враховує фінансові, соціальні аспекти.	Складність у розрахунках.
	- Інтегральний індекс бюджетної безпеки.		
	- Витрати на оборону, обслуговування боргу.		
	- Прозорість бюджетного процесу.		
Ю.В. Козик і С.В. Поручник [38]	- Витрати на оборону ($\geq 5\%$ ВВП).	Врахування військових аспектів.	Низька увага до інвестицій та соціальних факторів.
	- Залежність від міжнародної допомоги ($\leq 30\%$).		
	- Витрати на критичну інфраструктуру ($\geq 5\%$ бюджету).		
	- Рівень корупційних ризиків (якісна оцінка).		

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4
Міжнародні методики (МВФ, ЄС, Світовий банк) [52; 77]	- Дефіцит бюджету ($\leq 3\%$ ВВП).	Універсальність, міжнародна довіра.	Маловраховані національні особливості.
	- Державний борг ($\leq 60\%$ ВВП).		
	- Прозорість бюджету, залежність від зовнішніх джерел.		

За даними табл. 2.1 нижче наведено детальний аналіз ключових аспектів.

Методика О.І. Барановського. Ця методика базується на макроекономічних показниках, таких як дефіцит бюджету, рівень державного боргу та частка інвестиційних витрат. Її основною перевагою є простота розрахунків і чітке визначення порогових значень. Однак значною слабкістю є ігнорування соціальних аспектів та зовнішніх ризиків, таких як залежність від іноземних запозичень чи вплив міжнародних криз [4].

Методика О.Є. Кваснюка. Методика передбачає комплексний підхід, який враховує взаємозв'язок макроекономічних показників із бюджетними процесами. Серед ключових показників – частка доходів бюджету у ВВП, рівень фіскального навантаження та залежність від зовнішніх запозичень. Основною перевагою є можливість системного аналізу економіки, проте складність збору даних для розрахунків ускладнює її практичне застосування [35].

Методика Л.М. Прокопенка. Цей підхід зосереджується на соціальній безпеці, що є її ключовою перевагою. Методика враховує такі аспекти, як частка соціальних видатків, рівень інвестиційної активності та розмір резервного фонду. Проте аналіз зовнішніх ризиків, зокрема боргових зобов'язань, є недостатнім, що знижує її універсальність [69].

Методика Н.В. Ревенко. Одна з найбільш комплексних методик, яка включає широкий спектр показників: від дефіциту бюджету та податкового навантаження до прозорості бюджетного процесу. Сильними сторонами є інтегральний підхід, який враховує фінансові та соціальні аспекти. Однак

складність розрахунків і велика кількість вхідних даних можуть стати бар'єром для її використання [70].

Методика Ю.В. Козика і С.В. Поручника. Особливістю цієї методики є врахування військових аспектів (витрати на оборону, залежність від міжнародної допомоги) та критичних інфраструктур. Вона є актуальною для країн із високими витратами на оборону, проте недоліком є слабка увага до соціальних і інвестиційних факторів [38].

Міжнародні методики (МВФ, ЄС, Світовий банк). Міжнародні підходи відзначаються своєю універсальністю, довірою з боку світової спільноти та чіткими пороговими значеннями (дефіцит бюджету $\leq 3\%$ ВВП, борг $\leq 60\%$ ВВП). Їхня слабкість полягає у відсутності врахування національних особливостей, що може обмежувати їх адаптацію до умов конкретної країни [52; 77].

Отже, кожна методика має свої специфічні переваги, що робить її придатною для вирішення певних завдань. Найбільш комплексними виглядають підходи Н.В. Ревенко та міжнародні методики, проте вони потребують складних розрахунків і адаптації до умов країни [70]. Соціально-орієнтовані підходи (Л.М. Прокопенка) корисні для оцінки внутрішньої стабільності, але ігнорують зовнішні фактори [69]. Інтеграція національних і міжнародних підходів може забезпечити найбільш об'єктивну оцінку бюджетної безпеки. У практичному застосуванні варто комбінувати ці методики залежно від конкретних цілей, зокрема враховувати як соціальні, так і зовнішньоекономічні аспекти.

На основі аналізу табл.2.1., у сучасних умовах (2022-2024 рр.) Україні доцільно використовувати комбінований підхід, що враховує аспекти з усіх методик: від Барановського – акцент на дефіциті бюджету та борговій стійкості, від Прокопенка – соціальні показники, від Ревенко – інтегральний підхід для оцінки всіх складових бюджетної безпеки, від Козик і Поручника – оцінка оборонних витрат та залежності від зовнішньої допомоги. Таким чином, комбінована методика, що враховує як фінансові, так і соціальні,

зовнішні та оборонні аспекти, є найбільш доцільною для застосування в Україні в умовах сучасних викликів.

У період 2022-2024 років бюджетна безпека України перебувала під впливом численних викликів, пов'язаних із повномасштабною війною, економічним спадом і соціальними потрясіннями. Руйнівні наслідки військових дій, масштабні видатки на оборону, скорочення економічної активності та залежність від зовнішньої допомоги створили низку загроз для фінансової стабільності країни.

Табл. 2.2, що представлена нижче, деталізує основні загрози бюджетній безпеці України, їхні причини та наслідки. Вона охоплює ключові аспекти, такі як вплив військових дій, дефіцит бюджету, державний борг, інфляційні процеси, залежність від міжнародної підтримки, корупційні ризики та проблеми у соціальній сфері. Аналіз цих факторів дає змогу оцінити стан бюджетної системи та сформулювати підходи до її стабілізації та відновлення.

Таблиця. 2.2

Основні загрози бюджетній безпеці України у 2022-2024 рр.

Загроза	Причини	Наслідки для бюджетної безпеки
1	2	3
1. Військові дії та їх наслідки	- Руйнування інфраструктури (збитки понад \$140 млрд). - Падіння економічної активності (-30–35% ВВП у 2022 році). - Збільшення видатків на оборону (>20% ВВП).	- Підвищення бюджетного навантаження. - Скорочення фінансування соціальних і економічних програм.
2. Дефіцит бюджету	- Скорочення податкових надходжень. - Втрата доходів від окупованих територій (15% економіки). - Зростання видатків на оборону і гуманітарну підтримку.	- Потреба у зовнішньому фінансуванні. - Підвищення ризиків фінансової стабільності.
3. Зростання державного боргу	- Залучення зовнішніх і внутрішніх кредитів для фінансування дефіциту. - Ріст боргових зобов'язань (>100% ВВП у 2022 р.).	- Зростання витрат на обслуговування боргу (15% доходів бюджету у 2023 році). - Ризик втрати кредитоспроможності.
4. Інфляційні процеси	- Зростання цін на енергоносії. - Порушення логістики. - Девальвація гривні.	- Знецінення реальних доходів бюджету. - Зростання соціальної напруги.

Продовження табл. 2.2

1	2	3
5. Залежність від зовнішньої допомоги	- Велика частка зовнішньої допомоги у фінансуванні бюджету (до 40% у 2022 р.). - Позики від МВФ, Світового банку, країн-партнерів.	- Залежність від міжнародних рішень. - Зростання боргових зобов'язань.
6. Ризики корупції та непрозорості	- Відсутність ефективного контролю за використанням коштів. - Непрозоре управління фінансовою допомогою.	- Зниження довіри міжнародних донорів. - Неефективне використання бюджетних коштів.
7. Вплив війни на соціальну сферу	- Зростання рівня безробіття (>30% у 2022 р.). - Масова міграція та 7 млн ВПО.	- Зростання видатків на соціальну підтримку. - Зниження економічної активності.

*Побудовано автором на основі [17]

Табл. 2.2 відображає основні виклики, з якими зіткнулася Україна у контексті бюджетної безпеки, та їх вплив на фінансову стабільність країни.

1. Військові дії та їх наслідки. Збройна агресія росії призвела до руйнування інфраструктури (збитки понад \$140 млрд) і скорочення економічної активності (-30–35% ВВП у 2022 році). Збільшення оборонних витрат (20% ВВП) стало основним навантаженням на бюджет. Військові видатки обмежують ресурси для соціальних та економічних програм, що ускладнює розвиток країни в довгостроковій перспективі. Бюджет спрямований переважно на оборону, залишаючи інші сектори недофінансованими. Ця загроза є найбільш критичною, адже військові витрати – це незворотні видатки, які не приносять економічного зростання. Відновлення інфраструктури потребуватиме значних додаткових ресурсів.

2. Дефіцит бюджету. Значне скорочення податкових надходжень через падіння економічної активності, втрату окупованих територій (до 15% економіки) та зростання видатків на оборону і гуманітарну допомогу. Зовнішнє фінансування стало основним джерелом покриття дефіциту. Це підвищило залежність України від міжнародних кредиторів і донорів, збільшивши ризики для фінансової стабільності. Дефіцит бюджету понад 20% ВВП – це критичний рівень, що свідчить про значний розрив між доходами та

видатками. Висока залежність від зовнішніх позик створює ризик втрати фінансового суверенітету.

3. Зростання державного боргу. Залучення кредитів для фінансування дефіциту бюджету призвело до зростання державного боргу ($>100\%$ ВВП у 2022 році). Витрати на обслуговування боргу досягли 15% доходів бюджету у 2023 році, що обмежує фінансування інших сфер. Подальше зростання боргових зобов'язань загрожує кредитоспроможності України. Скорочення рівня боргу до 90% ВВП у 2023 році – позитивний сигнал, але значні витрати на обслуговування боргу залишаються серйозною проблемою, яка стримує розвиток економіки.

4. Інфляційні процеси. Зростання цін на енергоносії, порушення логістики та девальвація гривні спричинили інфляцію ($26,6\%$ у 2022 році). Інфляція знецінила реальні доходи бюджету та знизила купівельну спроможність населення, що призвело до зростання соціальної напруги. Зменшення інфляції до 15% у 2023 році завдяки жорсткій монетарній політиці є позитивною динамікою, але висока інфляція продовжує ускладнювати соціально-економічну ситуацію.

5. Залежність від зовнішньої допомоги. У 2022 році зовнішня допомога становила до 40% бюджету, що було необхідним для стабілізації в умовах війни. Джерелами були МВФ, Світовий банк, США, ЄС. Залежність від міжнародних партнерів підвищує ризик втрати фінансової автономії та збільшує боргове навантаження. Поступове зменшення частки зовнішньої допомоги до 35% у 2023 році – це крок до фінансової стабільності, але Україна досі залежна від міжнародних рішень.

6. Ризики корупції та непрозорості. Непрозоре управління фінансовою допомогою та відсутність ефективного контролю за видатками створюють ризики неефективного використання бюджетних коштів. Зниження довіри з боку міжнародних донорів може обмежити обсяги допомоги. Неефективність витрат підвищує ризики втрат бюджетних коштів. Корупційні ризики посилюють фінансову нестабільність. Ефективний контроль за видатками є критично важливим для забезпечення довіри міжнародної спільноти.

7. Вплив війни на соціальну сферу. Масова міграція (понад 7 млн ВПО) та зростання безробіття (>30% у 2022 році) суттєво вплинули на соціальну сферу. Зростання видатків на соціальну підтримку та скорочення економічної активності обмежують можливості для наповнення бюджету. Соціальні витрати стали важливим тягарем для бюджету. Це викликає необхідність у пошуку ресурсів для підтримки населення, що потребує інтеграції зусиль міжнародних партнерів.

На рис. 2.1 представлено оцінку основних загроз бюджетній безпеці України за період 2022-2024 років. Загрози оцінено за рівнем їх впливу (у 10-бальній шкалі), що демонструє пріоритетність вирішення кожної проблеми для забезпечення фінансової стабільності.

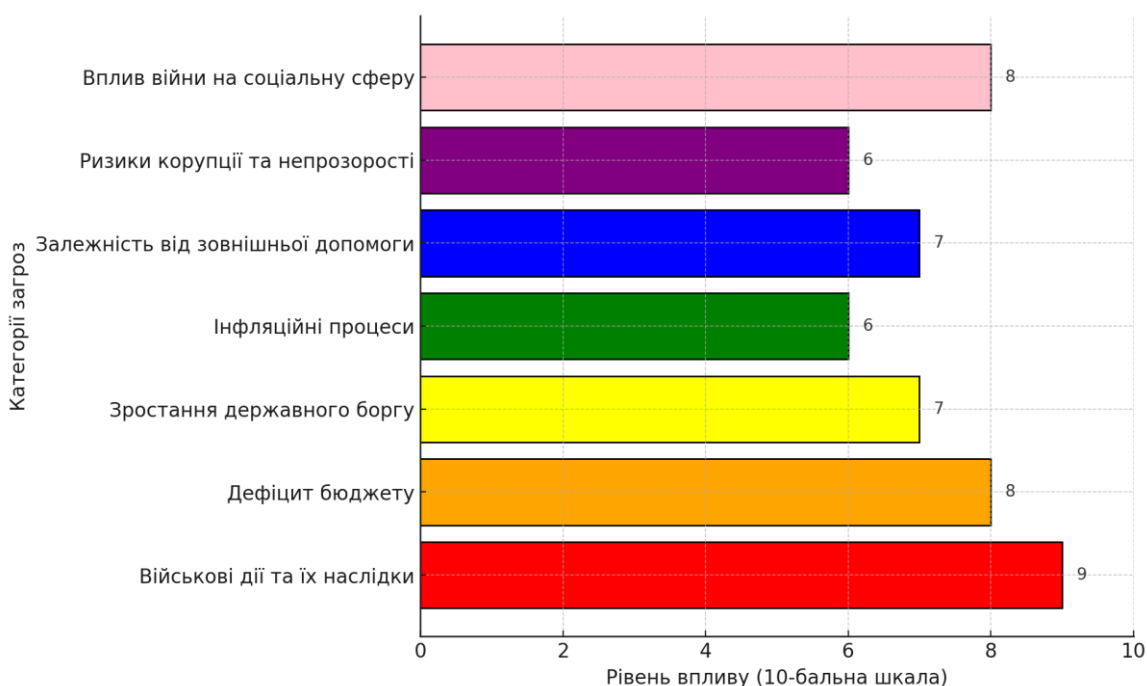

Рис. 2.1. Критерії загроз бюджетній безпеці України в 2022-2024 рр.

*Побудовано автором на основі [89]

Отже, всі зазначені загрози мають суттєвий вплив на бюджетну безпеку України. Найбільші виклики – це наслідки військових дій, дефіцит бюджету та зростання державного боргу. Інші загрози, такі як інфляція, залежність від зовнішньої допомоги, корупційні ризики та соціальні проблеми, доповнюють загальну картину.

Оцінка бюджетної безпеки є важливим інструментом для виявлення потенційних загроз фінансовій стабільності держави, особливо в умовах війни та економічної кризи. Бюджетна безпека характеризується здатністю держави забезпечувати збалансованість бюджету, своєчасне фінансування основних видатків, обслуговування державного боргу та мінімізацію залежності від зовнішньої допомоги.

Для оцінки стану бюджетної безпеки застосовується набір ключових індикаторів, які дозволяють комплексно аналізувати поточний стан державних фінансів.

Ці індикатори охоплюють:

1. Рівень дефіциту бюджету.
2. Боргове навантаження на економіку.
3. Ефективність використання бюджетних ресурсів.
4. Частку податкових надходжень у доходах бюджету.
5. Фіскальне навантаження на економіку.
6. Рівень фінансування соціальних та оборонних потреб.

Табл. 2.3 нижче містить перелік основних індикаторів, їхні критичні рівні, а також пояснення їх значущості для оцінювання бюджетної безпеки. Вона розроблена з урахуванням методичних рекомендацій та міжнародних стандартів оцінки економічної безпеки. Такий підхід дозволяє ідентифікувати сфери, які потребують реформування, та визначити пріоритетні заходи для зміцнення бюджетної стабільності.

Індикатори мають адаптуватися до умов підвищеного бюджетного навантаження, зокрема зростання оборонних і соціальних видатків. Аналіз здійснюється з урахуванням структурних змін у фінансуванні бюджету, таких як збільшення частки зовнішньої допомоги та державного боргу.

Оцінка рівня бюджетної безпеки за цими індикаторами дозволяє визначити:

- Потенційні загрози для фінансової стабільності.
- Сфери, що потребують негайних реформ.

- Рівень залежності від зовнішніх джерел фінансування.
- Ступінь соціального захисту та обороноздатності держави.

Таблиця 2.3

Індикатори для оцінювання рівня бюджетної безпеки України

№	Індикатор	Критичний рівень	Призначення
1	Дефіцит бюджету до ВВП, %	$\leq 3\%$	Відображає перевищення бюджетних видатків над доходами.
2	Рівень державного боргу до ВВП, %	$\leq 60\%$	Показує боргове навантаження на економіку.
3	Витрати на обслуговування державного боргу до доходів бюджету, %	$\leq 15\%$	Визначає частку доходів бюджету, що витрачається на обслуговування боргових зобов'язань.
4	Частка податкових надходжень у доходах бюджету, %	$\geq 50\%$	Оцінює залежність бюджету від податкових надходжень.
5	Рівень фіскального навантаження на ВВП, %	$\leq 40\%$	Відображає загальне податкове й соціальне навантаження на економіку.
6	Частка соціальних видатків у видатках бюджету, %	$\geq 30\%$	Оцінює спрямованість бюджету на забезпечення соціальної безпеки.
7	Частка видатків на оборону у ВВП, %	$\geq 5\%$	Визначає обсяги фінансування оборонного сектору.
8	Частка зовнішньої допомоги у доходах бюджету, %	$\leq 20\%$	Оцінює залежність держави від зовнішніх джерел фінансування.
9	Рівень інвестиційної активності, %	$\geq 10\%$	Визначає обсяги інвестицій, спрямованих на стимулювання економічного розвитку.

*Побудовано автором на основі [53]

Примітки Критичні рівні базуються на міжнародних рекомендаціях і адаптовані до умов України в стані війни.

Подана нижче табл. 2.4., відображає основні показники дефіциту державного бюджету України у відсотковому співвідношенні до валового внутрішнього продукту (ВВП) за період 2019-2024 років. Вона включає дані про обсяги дефіциту бюджету в абсолютних значеннях, ВВП та розрахунок дефіциту до ВВП у відсотках, а також оцінку стану індикатора відповідно до міжнародних стандартів бюджетної безпеки.

За даними табл. 2.4, протягом 2019-2021 років дефіцит бюджету залишався на помірному рівні, демонструючи прийнятну фінансову політику. З 2022 року дефіцит досяг критичних значень, що стало результатом

зовнішніх шоків, зокрема війни. У короткостроковій перспективі фінансування дефіциту забезпечується через міжнародну допомогу та запозичення, що створює додаткове навантаження на державний борг. Ця ситуація вимагає реформування бюджетної системи, ефективного управління видатками, стимулювання економіки та залучення інвестицій для відновлення макроекономічної стабільності.

Таблиця 2.4

Дефіцит державного бюджету до ВВП в Україні у 2019-2024 рр.

Рік	Дефіцит бюджету, млн грн	ВВП, млн грн	Дефіцит до ВВП, %	Стан індикатора
2019	-95 800	3 976 000	1,96	Безпечний
2020	-300 400	3 992 000	5,18	Помірний ризик
2021	-189 700	5 459 000	3,63	Помірний ризик
2022	-1 762 000	9 995 000	17,62	Критичний
2023	-2 015 000	9 870 000	20,39	Критичний
2024	-2 100 000	10 260 000	20,4	Критичний

*Побудовано автором на основі [53]

Табл. 2.5 відображає динаміку співвідношення державного боргу до валового внутрішнього продукту України за період 2019-2025 років. Цей показник є ключовим для оцінки фінансової стійкості країни, адже демонструє здатність держави обслуговувати свої боргові зобов'язання відносно її економічного потенціалу. Зростання рівня боргу до ВВП часто сигналізує про загрозу фінансової безпеки, тоді як зниження свідчить про стабілізацію економіки та ефективну фіскальну політику.

Таблиця.2.5

Рівень державного боргу до ВВП України в 2019-2025 рр.

Рік	Державний борг, млн грн	ВВП, млн грн	Показник боргу до ВВП, %	Стан індикатора
2019	2 172 000	3 976 000	54,6	Помірний ризик
2020	2 700 000	3 992 000	67,6	Помірний ризик
2021	2 590 000	5 459 000	47,5	Безпечний
2022	4 512 000	9 995 000	45,2	Безпечний
2023	6 409 000	9 870 000	64,9	Критичний
2024	6 700 000	10 260 000	65,3	Критичний
2025	8 210 461	8 466 300	97,0	Критичний

*Побудовано автором на основі [53]. Примітка: Дані за 2024 та 2025 роки є прогнозними.

За даними табл. 2.5 протягом 2019-2021 років Україна демонструвала зниження боргового навантаження, але з 2022 року ситуація погіршилася через воєнні дії та економічні виклики. Зростання боргу до 97% ВВП у 2025 році становить серйозний ризик для макроекономічної стабільності, що потребує посилення боргової політики, залучення інвестицій та стимулювання економічного зростання.

Табл. 2.6 містить дані про частку витрат на обслуговування державного боргу у доходах бюджету України за період 2019-2024 років. Цей показник характеризує навантаження боргових зобов'язань на бюджет, відображаючи рівень боргової стійкості та можливості країни виконувати фінансові зобов'язання.

Таблиця 2.6

Витрати на обслуговування державного боргу до доходів бюджету, %

Рік	Витрати на обслуговування боргу, млн грн	Доходи бюджету, млн грн	Витрати до доходів, %	Стан індикатора
2019	119 000	1 079 000	11,0	Безпечний
2020	141 000	1 076 000	13,1	Помірний
2021	158 000	1 186 000	13,3	Помірний
2022	180 000	1 300 000	13,8	Помірний
2023	200 000	1 329 300	15,1	Критичний
2024	220 000	1 400 000	15,7	Критичний

*Побудовано автором на основі [53]

За даними табл. 2.6, протягом аналізованого періоду спостерігається поступове зростання частки витрат на обслуговування боргу, що свідчить про підвищення боргового навантаження. Подальше збільшення цього показника у 2023-2024 роках є загрозливим сигналом, адже високі витрати на боргові зобов'язання можуть обмежити можливості фінансування інших критичних сфер. Рекомендується оптимізувати структуру боргу, зменшувати частку короткострокових позик та залучати пільгове фінансування для зниження навантаження на бюджет.

Табл. 2.7 відображає співвідношення податкових надходжень до загального обсягу доходів бюджету України за період 2019-2024 років. Цей

показник є важливим індикатором фінансової стійкості держави, адже демонструє, наскільки бюджет залежить від стабільних джерел доходів, таких як податки.

Таблиця 2.7

Частка податкових надходжень у доходах бюджету, %

Рік	Податкові надходження, млн грн	Доходи бюджету, млн грн	Частка податкових надходжень, %	Стан індикатора
2019	845 000	1 079 000	78,3	Безпечний
2020	800 000	1 076 000	74,4	Помірний ризик
2021	900 000	1 186 000	75,9	Безпечний
2022	950 000	1 300 000	73,1	Помірний ризик
2023	1 000 000	1 329 300	75,3	Безпечний
2024	1 050 000	1 400 000	75,0	Безпечний

*Побудовано автором на основі [53]

За даними табл. 2.7, частка податкових надходжень у доходах бюджету демонструє стабільність у більшість років, залишаючись на безпечному рівні (74–78%). У 2020 та 2022 роках спостерігалось незначне зниження через економічні кризи, викликані пандемією та війною. Прогноз на 2023-2024 роки вказує на відновлення економіки та стабілізацію податкової бази.

Таблиця 2.8

Рівень фіскального навантаження на ВВП України в 2019-2024 рр., %

Рік	ВВП, млн грн	Доходи бюджету, млн грн	Рівень фіскального навантаження на ВВП, %	Стан індикатора
2019	3 976 000	1 079 000	27,1	Безпечний
2020	3 992 000	1 076 000	27,0	Безпечний
2021	5 459 000	1 186 000	21,7	Помірний ризик
2022	9 995 000	1 300 000	13,0	Критичний
2023	9 870 000	1 329 300	13,5	Критичний
2024	10 260 000	1 400 000	13,6	Критичний

*Побудовано автором на основі [53]

Як показують дані табл. 2.8, рівень фіскального навантаження на ВВП, тобто співвідношення доходів бюджету до валового внутрішнього продукту, демонструє тенденцію до зниження протягом аналізованого періоду. У 2019-2020 роках цей показник становив близько 27%, що свідчить про значну частку бюджетних доходів у структурі економіки. У 2021 році спостерігається

суттєве зниження до 21,7%, а в 2022 році – до 13,0%. Це може бути пов'язано з економічними викликами, зокрема впливом пандемії COVID-19 та військовими діями, що призвели до зменшення податкових надходжень та зростання ВВП у номінальному вираженні через інфляційні процеси [66].

Табл. 2.9 відображає динаміку соціальних витрат у загальній структурі бюджетних видатків України за період 2019-2024 років.

Таблиця 2.9

Частка соціальних видатків у видатках бюджету, %

Рік	Соціальні видатки, млн грн	Видатки бюджету, млн грн	Частка соціальних видатків, %	Стан індикатора
2019	400 000	1 180 000	33,9	Помірний ризик
2020	450 000	1 300 000	34,6	Помірний ризик
2021	500 000	1 400 000	35,7	Безпечний
2022	600 000	1 800 000	33,3	Помірний ризик
2023	700 000	2 000 000	35,0	Безпечний
2024	750 000	2 100 000	35,7	Безпечний

*Побудовано автором на основі [53]

Аналізуючи дані табл. 2.9, частка соціальних видатків у видатках бюджету демонструє відносну стабільність протягом аналізованого періоду, коливаючись у межах 33,3–35,7%. В 2019-2021 рр. спостерігається поступове збільшення частки соціальних видатків (з 33,9% до 35,7%), що свідчить про посилення державної підтримки населення в умовах економічних викликів. В 2022 рр. частка знизилася до 33,3%, що пояснюється зростанням інших статей витрат, зокрема на оборону та відновлення інфраструктури внаслідок воєнних дій. В 2023-2024 рр. очікується стабілізація на рівні 35–35,7%, що свідчить про поступове повернення уваги до соціальної політики навіть за умов значного навантаження на бюджет. Отже, держава зберігає високий рівень соціальної підтримки, що є важливим для забезпечення стабільності в суспільстві. Водночас необхідно враховувати вплив інших бюджетних пріоритетів на розподіл видатків.

Табл. 2.10 демонструє зміну пріоритетів бюджетної політики України у відповідь на внутрішні та зовнішні виклики. Цей показник відображає частку оборонних видатків у загальному обсязі валового внутрішнього продукту (ВВП) і є ключовим для оцінки фінансової стійкості країни в умовах війни.

Таблиця 2.10

Частка видатків на оборону у ВВП України в 2019-2024 рр.

Рік	ВВП, млрд грн	Видатки на оборону, млрд грн	Частка видатків на оборону у ВВП, %	Стан індикатора
2019	3 976	106,6	2,7	Безпечний
2020	3 982	120,4	3,0	Безпечний
2021	5 459	127,5	2,3	Безпечний
2022	9 995	1 142,9	11,4	Критичний
2023	9 870	2 097,6	21,3	Критичний
2024	10 260	2 223,0	21,7	Критичний

*Побудовано автором на основі [53]

Як показують дані табл. 2.10, частка видатків на оборону у ВВП залишалася на безпечному рівні до 2021 року (2,3–3,0%), що відповідало стандартам мирного часу. У 2022 році через повномасштабну агресію росії цей показник різко зріс до 11,4%, а у 2023-2024 роках очікується подальше збільшення до критичних 21,3–21,7%. Зростання оборонних витрат є закономірним у воєнний період, але створює значний тиск на бюджет, вимагаючи ефективного управління фінансами та підтримки з боку міжнародних партнерів.

Табл. 2.11 відображає динаміку співвідношення зовнішньої допомоги до загальних доходів державного бюджету України за період 2019-2024 років. Цей показник є важливим для оцінки залежності держави від міжнародної фінансової підтримки, зокрема в умовах економічних та військових викликів.

Таблиця 2.11

Частка зовнішньої допомоги у доходах бюджету, %

Рік	Доходи бюджету, млрд грн	Зовнішня допомога, млрд грн	Частка зовнішньої допомоги у доходах бюджету, %	Стан індикатора
2019	1 000	10	1,0	Безпечний
2020	1 200	20	1,7	Безпечний
2021	1 500	30	2,0	Помірний ризик
2022	2 000	100	5,0	Критичний
2023	2 500	150	6,0	Критичний
2024	3 000	200	6,7	Критичний

*Побудовано автором на основі [53]

Виходячи з даних табл. 2.11, з 2019 року спостерігається поступове зростання частки зовнішньої допомоги у доходах бюджету України. У 2022 році, через повномасштабну агресію росії, цей показник різко зріс до 5,0%, а у 2023-2024 роках очікується подальше збільшення до 6,0–6,7%. Зростання частки зовнішньої допомоги свідчить про посилення залежності бюджету від міжнародної підтримки, що є наслідком військових дій та економічних викликів. Водночас, така тенденція підвищує ризики для фінансової стабільності країни в довгостроковій перспективі.

Табл. 2.12 відображає динаміку співвідношення обсягу капітальних інвестицій до валового внутрішнього продукту (ВВП) країни. Цей показник є важливим для оцінки інвестиційного клімату та економічного розвитку, оскільки демонструє, наскільки економіка залучає інвестиції для свого зростання.

Дані табл. 2.12 демонструють тенденцію до зниження з 12,6% у 2019 році до критично низького рівня 4,0% у 2022 році. Основними причинами є пандемія COVID-19, економічна нестабільність та військові дії. Прогноз на 2023-2024 роки свідчить про поступове відновлення показника до 5,1% та 5,8% відповідно. Це вказує на стабілізацію інвестиційного клімату та зацікавленість у відновленні економіки після кризи. Однак рівень інвестиційної активності залишається нижчим за безпечний, що вимагає подальших зусиль для створення сприятливих умов для інвесторів.

Дані табл. 2.12 демонструють тенденцію до зниження з 12,6% у 2019 році до критично низького рівня 4,0% у 2022 році. Основними причинами є пандемія COVID-19, економічна нестабільність та військові дії. Прогноз на 2023-2024 роки свідчить про поступове відновлення показника до 5,1% та 5,8% відповідно. Це вказує на стабілізацію інвестиційного клімату та зацікавленість у відновленні економіки після кризи. Однак рівень інвестиційної активності залишається нижчим за безпечний, що вимагає подальших зусиль для створення сприятливих умов для інвесторів.

Таблиця 2.12

Рівень інвестиційної активності в Україні в 2019-2024 рр., %

Рік	Обсяг капітальних інвестицій, млрд грн	Валовий внутрішній продукт (ВВП), млрд грн	Рівень інвестиційної активності, %	Стан індикатора
2019	500	3 976	12,6	Безпечний
2020	450	3 982	11,3	Помірний ризик
2021	600	5 459	11,0	Помірний ризик
2022	400	9 995	4,0	Критичний
2023	500	9 870	5,1	Критичний
2024	600	10 260	5,8	Критичний

*Побудовано автором на основі [53]

Отже, стан бюджетної безпеки України у 2022-2024 роках характеризується високими ризиками, зумовленими військовими діями, економічними втратами та значним навантаженням на державні фінанси. Основними викликами стали критичне зростання дефіциту бюджету до 17,62% у 2022 році та понад 20% у 2023-2024 роках, збільшення частки видатків на оборону до понад 21% ВВП, а також залежність від зовнішньої допомоги, яка досягла 6,7% доходів бюджету. Попри ці виклики, Україна демонструє стійкість завдяки міжнародній фінансовій підтримці, оптимізації видатків та поступовому відновленню економіки. Однак рівень фіскального навантаження, низька інвестиційна активність та зростання боргових зобов'язань залишаються ключовими загрозами для фінансової стабільності.

Для забезпечення бюджетної безпеки у середньо- та довгостроковій перспективі необхідно продовжувати реформи, спрямовані на зміцнення податкової системи, ефективне управління боргом та стимулювання інвестицій.

2.2. Вплив міжнародної фінансової підтримки на бюджетну безпеку України

Міжнародна фінансова підтримка стала життєво необхідним інструментом для України, що дозволив уникнути фінансової катастрофи та створив основу для стабілізації економічної ситуації. Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні фінансові організації, уряди партнерських країн, благодійні фонди та інші суб'єкти, які надають значні обсяги фінансової допомоги у формі грантів, кредитів та інших механізмів фінансування. Завдяки цим ресурсам Україна змогла забезпечити виплату пенсій, заробітних плат, соціальних допомог, фінансування армії та інших критично важливих статей видатків державного бюджету.

Особливе значення міжнародної допомоги проявляється в умовах значного зростання бюджетного дефіциту та обмеженості внутрішніх фінансових ресурсів. У 2022 році обсяг бюджетного дефіциту перевищив 20% ВВП, що зробило Україну надзвичайно залежною від зовнішньої допомоги. У 2024 році ця тенденція збереглася. Водночас використання таких ресурсів має не лише економічні, але й політичні наслідки, адже воно демонструє рівень міжнародної солідарності з Україною та підсилює її позиції на геополітичній арені.

У період з 2022 до 2024 року Україна отримала значну міжнародну фінансову підтримку, яка стала важливим інструментом для забезпечення бюджетної безпеки країни, дані подано на рис. 2.2.

За даними рис. 2.2, з лютого 2022 року до жовтня 2024 року Група Світового банку мобілізувала для України понад 50 мільярдів доларів США фінансової підтримки, з яких понад 39 мільярдів доларів вже надійшли до країни. Близько 95% цього фінансування було надано донорами з розвитку [77].

У 2023 році до загального фонду державного бюджету України надійшло 58 мільярдів доларів США, з яких 42,479 мільярда доларів становила допомога

від міжнародних партнерів. З цієї суми 27% були грантовим фінансуванням, що є особливо важливим для держави в умовах війни [56].

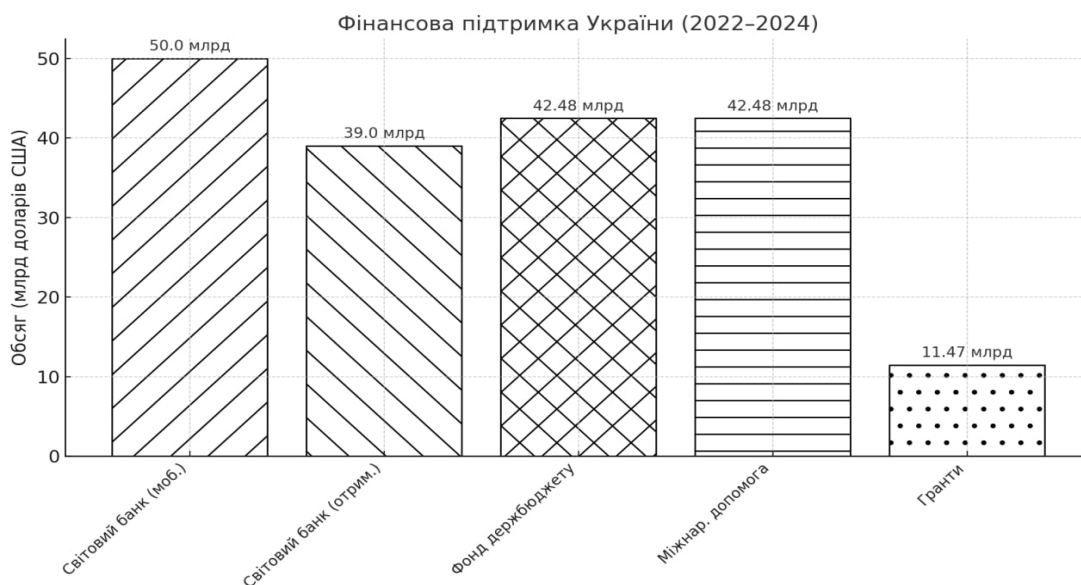

Рис. 2.2. Фінансова підтримка України в 2022–2024 рр.

*Побудовано автором на основі [77]

Основними джерелами міжнародної фінансової підтримки України протягом 2022-2024 років стали різні міжнародні організації, уряди партнерських країн та фінансові інститути, які надавали фінансування у формі грантів, кредитів та інших видів допомоги. Важливість цієї підтримки зумовлена значними викликами, з якими зіштовхнулася Україна в умовах війни, включаючи необхідність фінансування соціальних виплат, інфраструктурних проєктів та підтримки макрофінансової стабільності.

У табл. 2.12, представлено основні джерела міжнародної фінансової допомоги, її обсяги, типи фінансування та ключові особливості.

За даними табл. 2.12 основними джерелами міжнародної фінансової підтримки України є:

Європейський Союз (ЄС): У 2023 році ЄС надав Україні макрофінансову допомогу в розмірі 18 мільярдів євро, що становить приблизно 19,530 мільярда доларів США. Кошти надходили рівними траншами по 1,5 мільярда євро щомісяця. Ця допомога була надана на безпрецедентно пільгових умовах: термін погашення кредиту становить 35 років, а відсотки та інші платежі за обслуговування боргу замість України сплачуватимуть країни ЄС [20].

Таблиця 2.12

Основні джерела міжнародної фінансової підтримки України в 2022-2024 рр.

Джерело фінансової підтримки	Обсяг фінансування (2022–2024)	Тип фінансування	Примітки
Європейський Союз (ЄС)	18 млрд євро ($\approx$ 19,53 млрд доларів США)	Макрофінансова допомога (кредити на пільгових умовах)	Відсотки та інші платежі за обслуговування кредиту сплачує ЄС.
Сполучені Штати Америки (США)	10,95 млрд доларів США	Гранти та військова допомога	Суттєва частка фінансування йде на прямі бюджетні видатки.
Міжнародний валютний фонд (МВФ)	15,6 млрд доларів США (2023–2024)	Кредити	Програма Extended Fund Facility (EFF) для підтримки макрофінансової стабільності.
Світовий банк	50 млрд доларів США (мобілізовано), 39 млрд надійшло	Гранти та кредити	Фінансування критично важливих державних функцій.
Японія	3,626 млрд доларів США	Кредити та гранти	Направлено на інфраструктурні та соціальні проєкти.
Канада	1,757 млрд доларів США	Кредити на пільгових умовах	Спрощені процедури фінансування.
Сполучене Королівство (Великобританія)	998 млн доларів США	Кредити та гуманітарна допомога	Частина коштів виділена на підтримку біженців та гуманітарні програми.

*Побудовано автором на основі [77]

Сполучені Штати Америки (США): У 2023 році бюджет України отримав від США 10,950 мільярда доларів США. Крім того, Україна отримала від США понад 21 мільярд доларів військової допомоги [56].

Інші країни та організації: Серед інших значних донорів можна виділити Японію (3,626 мільярда доларів США), Канаду (1,757 мільярда доларів США), Сполучене Королівство (998 мільйонів доларів США) та Міжнародний валютний фонд (МВФ) [56].

Міжнародна фінансова підтримка дозволила Україні забезпечити:

1. Фінансування соціальних видатків.
2. Підтримку державних функцій.
3. Зменшення бюджетного дефіциту.

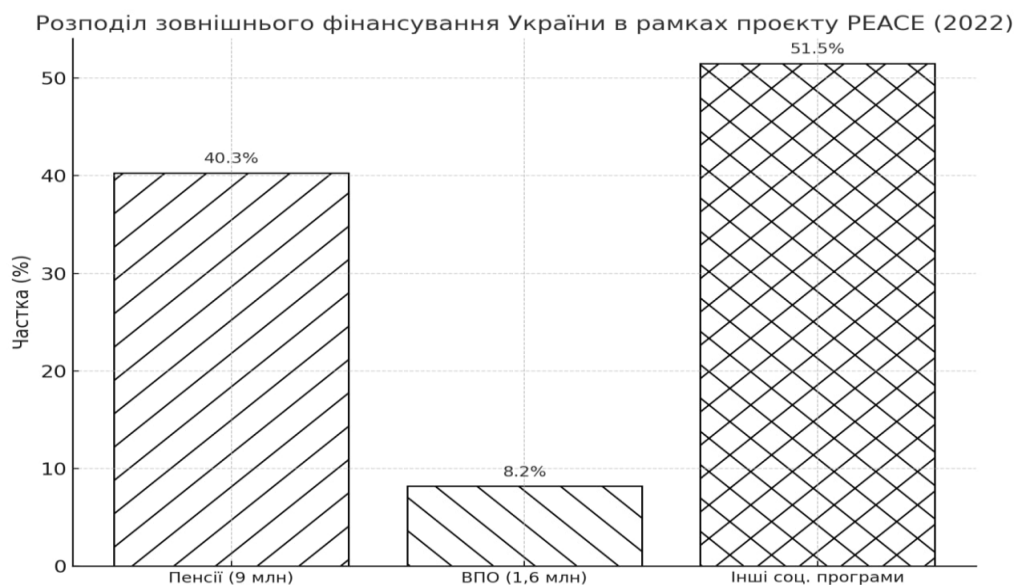

Рис. 2.3. Розподіл зовнішнього фінансування України в рамках проєкту Світового банку PEACE у 2022 році

*Побудовано автором на основі [77]

За даними рис. 2.3 у 2022 році Україна отримала 495,3 мільярда гривень зовнішнього фінансування в рамках проєкту Світового банку PEACE, зокрема на пенсійні виплати для понад 9 мільйонів пенсіонерів (199,5 мільярда гривень), допомогу для 1,6 мільйона внутрішньо переміщених осіб (40,5 мільярда гривень) та інші соціальні програми [53].

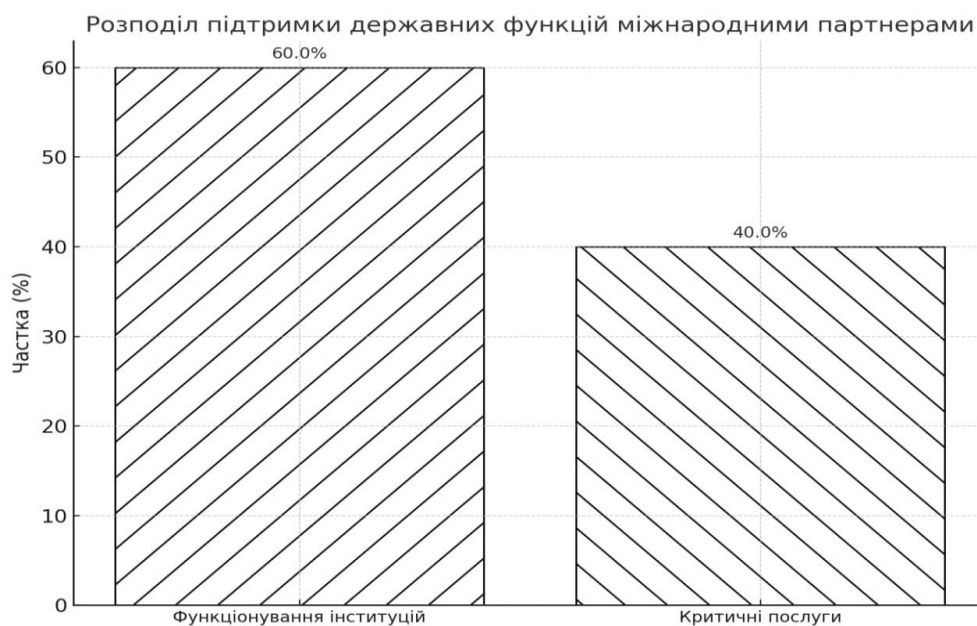

Рис. 2.3. Розподіл підтримки державних функцій між міжнародними партнерами України

*Побудовано автором на основі [77]

Рис. 2.3 відображає умовний розподіл підтримки державних функцій, яку надали міжнародні партнери України. Вона поділена на дві основні категорії:

1. Функціонування державних інституцій (60%): Основна частина фінансування спрямована на забезпечення роботи державних органів та адміністративного апарату. Це включає оплату праці держслужбовців, функціонування ключових інституцій та управління критично важливими процесами в умовах війни.

2. Забезпечення критично важливих послуг для населення (40%): Суттєва частка ресурсів використовується для підтримки послуг, які безпосередньо впливають на життя громадян. Це може включати медичне обслуговування, освіту, соціальне забезпечення, комунальні послуги та інші базові потреби.

Отже, цей розподіл демонструє, що міжнародні партнери допомагають Україні не лише підтримувати соціальну сферу, але й зберігати ефективність державного управління.

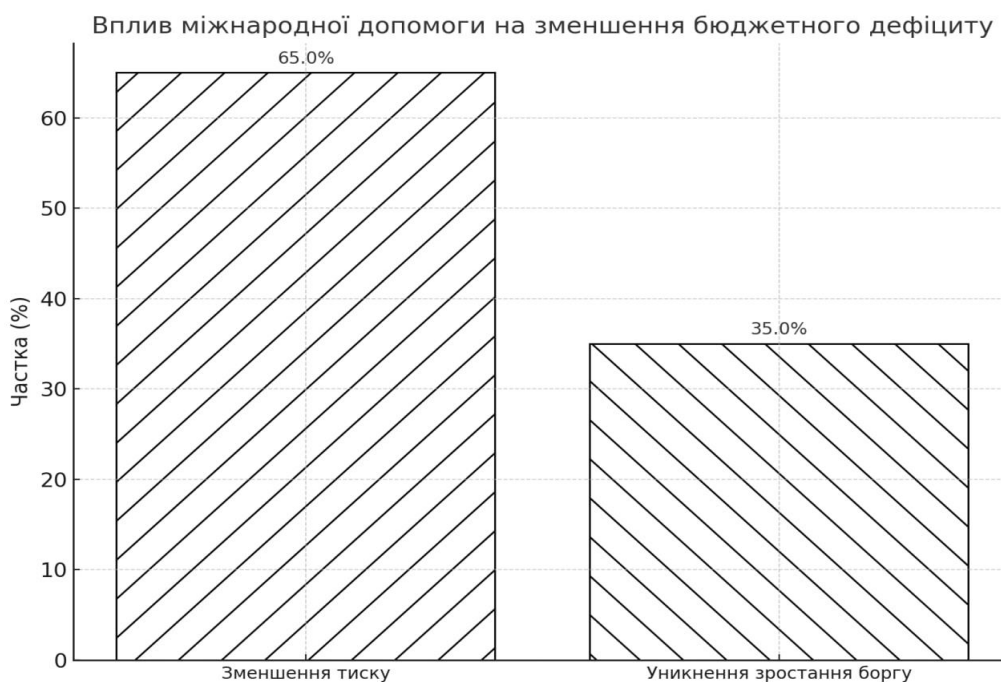

Рис. 2.4. Вплив міжнародної фінансової допомоги на зменшення бюджетного дефіциту

*Побудовано автором на основі [77]

Рис. 2.4 демонструє ключові аспекти впливу міжнародної фінансової допомоги на зменшення бюджетного дефіциту України.

1. Зменшення тиску на державний бюджет (65%). Основна частина міжнародної допомоги спрямована на покриття бюджетних витрат, які були критичними для стабільного функціонування держави під час війни. Це включає соціальні виплати, фінансування оборонних потреб, підтримку державних інституцій та інші невідкладні видатки. Така допомога дозволила державі уникнути скорочення важливих програм або значного збільшення податкового навантаження на громадян.

2. Уникнення надмірного зростання державного боргу (35%). Завдяки міжнародним грантам та пільговим кредитам вдалося запобігти надмірному залученню дорогих комерційних кредитів, що могло б призвести до значного зростання боргового навантаження на економіку. Це є важливим фактором для підтримки макроекономічної стабільності та забезпечення довгострокової платоспроможності держави.

Отже, міжнародна допомога відіграла вирішальну роль у зменшенні бюджетного дефіциту України, надавши державі необхідні ресурси для покриття ключових витрат і мінімізуючи ризик боргової кризи. Це свідчить про важливість зовнішньої підтримки у забезпеченні фінансової стійкості країни під час воєнного стану.

За оцінками МВФ, у 2024 році потреби України у фінансуванні дефіциту державного бюджету залишаться суттєвими, і країні знадобиться фінансування у розмірі близько 42 мільярдів доларів США. З цієї суми офіційна донорська підтримка має становити близько 32 мільярдів доларів США [53]. Недостатня міжнародна фінансова допомога у 2024 році може призвести до негативних економічних наслідків не тільки для України, а й для всієї Європи. Тому забезпечення стабільного та прогнозованого надходження міжнародної підтримки є критично важливим для бюджетної безпеки України [53].

Отже, міжнародна фінансова підтримка є ключовим елементом забезпечення бюджетної безпеки України в умовах війни та економічних викликів. Завдяки цій підтримці Україна змогла стабілізувати державні

фінанси, забезпечити соціальні виплати та підтримати функціонування державних інституцій. Продовження та збільшення обсягів міжнародної допомоги у 2024 році є критично важливим для подальшої стабілізації та відновлення економіки країни.

2.3. Світовий досвід забезпечення бюджетної безпеки держави

Бюджетна безпека держави є ключовим елементом економічної безпеки, який визначає стабільність функціонування держави, забезпечення соціальних гарантій та стійкість фінансової системи. Світовий досвід у цій сфері свідчить про важливість комплексного підходу, що охоплює ефективне управління бюджетними ресурсами, прозорість, контроль за видатками та раціональне боргове управління.

У світовій практиці виокремлюють два основні підходи до забезпечення бюджетної безпеки:

Превентивний підхід: орієнтований на попередження ризиків завдяки довгостроковому плануванню, фіскальним правилам, створенню резервних фондів та прогнозуванню можливих криз. Приклади: Швеція (структурний профіцит бюджету), Норвегія (пенсійний фонд) [58].

Реактивний підхід: спрямований на оперативне реагування на виникнення кризових ситуацій через реструктуризацію бюджету, скорочення витрат, залучення міжнародної допомоги та запровадження антикризових заходів. Приклади: Греція (реструктуризація боргу), Ісландія (кризові реформи 2008 року).

Ці підходи використовуються в залежності від економічної ситуації, рівня розвитку фінансових інститутів та національної специфіки державного управління.

Отже, превентивний підхід є більш ефективним у забезпеченні довгострокової бюджетної безпеки, оскільки він дозволяє уникати кризових

явищ завдяки стратегічному плануванню. Водночас реактивний підхід є важливим інструментом для подолання раптових криз, які неможливо було передбачити. Оптимальним для держави є поєднання обох підходів із пріоритетом на превентивні заходи.

Таблиця 2.13

Порівняння двох підходів

Критерій	Превентивний підхід	Реактивний підхід
Мета	Попередження загроз	Подолання кризових явищ
Фокус	Довгострокове планування	Швидке реагування
Методи	Фіскальні правила, резервні фонди	Реструктуризація бюджету, фінансова допомога
Ризики	Недостатня оперативність	Соціальні наслідки, боргова залежність
Приклади країн	Швеція, Норвегія, Канада	Ісландія, Греція, Аргентина

*Побудовано автором на основі [89]

Світовий досвід демонструє, що забезпечення бюджетної безпеки держави потребує застосування широкого спектра інструментів, які забезпечують стабільність бюджетної системи, раціональне використання ресурсів і запобігання фінансовим кризам. До ключових інструментів належать фіскальні правила, програмно-цільове бюджетування, управління державним боргом, створення резервних фондів, використання цифрових технологій та забезпечення прозорості через аудит і громадський контроль.

Фіскальні правила встановлюють нормативні обмеження на дефіцит бюджету, державний борг і зростання витрат, забезпечуючи фіскальну дисципліну та запобігання надмірному накопиченню боргових зобов'язань. Програмно-цільове бюджетування спрямоване на досягнення конкретних результатів через бюджетні програми, що дозволяє підвищити ефективність видатків і прозорість бюджетного процесу. Управління державним боргом включає заходи з оптимізації структури боргу, зниження вартості його обслуговування та обмеження зовнішнього запозичення для зменшення залежності від іноземних кредиторів.

Резервні фонди формуються для акумулювання коштів у періоди економічного зростання, які можуть бути використані у кризових ситуаціях,

зокрема при економічних шоках чи природних катастрофах. Використання цифрових технологій, таких як електронні платформи моніторингу бюджетних витрат, сприяє підвищенню прозорості та ефективності управління бюджетом. Аудит і громадський контроль виконують важливу функцію у запобіганні корупції та забезпеченні підзвітності уряду за використання бюджетних коштів.

Таблиця 2.14

Ключові інструменти забезпечення бюджетної безпеки

Інструмент	Суть	Приклади	Переваги	Недоліки
1	2	3	4	5
Фіскальні правила	Обмеження дефіциту бюджету, державного боргу та витрат для забезпечення фінансової дисципліни.	Маастрихтські критерії (ЄС): дефіцит $\leq 3\%$ ВВП, борг $\leq 60\%$ ВВП; Debt Brake Rule (Швейцарія).	- Довгострокова стабільність. - Довіра інвесторів. - Запобігання надмірному дефіциту.	- Недостатня гнучкість у кризових умовах. - Потреба у політичній волі для дотримання.
Програмно-цільове бюджетування	Орієнтація бюджету на досягнення конкретних результатів через виконання програм.	США: <i>Performance and Results Act</i> ; Франція: програми оцінки результатів (LOLF).	- Підвищення ефективності витрат. - Прозорість і контроль над виконанням програм.	- Складність впровадження. - Потреба у системному моніторингу та оцінці.
Управління державним боргом	Оптимізація боргових зобов'язань, зниження вартості обслуговування, обмеження зовнішніх позик.	Німеччина: скорочення боргу через профіцит бюджету; Японія: акцент на внутрішньому боргу.	- Зниження боргового навантаження. - Уникнення боргових криз. - Контроль за зовнішніми позиками.	- Валютні ризики. - Соціальна напруга через реструктуризацію боргу.
Резервні фонди	Акумуляування ресурсів для використання у кризових ситуаціях або періоди економічної нестабільності.	Норвегія: Пенсійний фонд; Росія: Стабілізаційний фонд нафти і газу.	- Стабільність у кризові періоди. - Уникнення запозичень у кризових умовах.	- Ризик нецільового використання. - Залежність від якості управління фондом.
Аудит і громадський контроль	Незалежна перевірка бюджетних операцій, залучення громадськості до моніторингу витрат.	США: <i>Government Accountability Office (GAO)</i> ; ЄС: громадські обговорення бюджетів.	- Запобігання корупції. - Підвищення довіри до уряду. - Контроль ефективності витрат.	- Бюрократизація процесу. - Витрати на підтримку контролюючих органів.

Продовження табл. 2.14

1	2	3	4	5
Цифрові технології	Використання електронних платформ для моніторингу бюджету і підвищення прозорості.	Індія: <i>Електронний бюджет</i> ; Південна Корея: онлайн система витрат.	- Швидкість доступу до інформації. - Залучення громадськості. - Зниження корупційних ризиків.	- Висока вартість впровадження. - Технічна залежність. - Ризики кібератак.

*Побудовано автором на основі [14]

Табл. 2.14 демонструє, що інструменти забезпечення бюджетної безпеки охоплюють як стратегічні, так і оперативні підходи. Фіскальні правила та програмно-цільове бюджетування спрямовані на довгострокову стабільність, тоді як резервні фонди та цифрові технології забезпечують оперативну підтримку.

Інструменти, такі як цифрові технології та резервні фонди, дозволяють швидко реагувати на виклики. Програмно-цільове бюджетування підвищує прозорість і відповідальність за використання ресурсів, а аудит сприяє боротьбі з корупцією [11].

Головними недоліками є висока вартість впровадження цифрових технологій, бюрократизація аудиту та складність дотримання фіскальних правил у кризових умовах. Крім того, деякі інструменти потребують високого рівня політичної волі та кваліфікованих кадрів для ефективного застосування [11].

Для України важливо комбінувати стратегічні й оперативні інструменти, враховуючи національні особливості. Серед пріоритетів – впровадження електронного бюджету, розвиток незалежного аудиту, формування резервного фонду та адаптація фіскальних правил до економічних реалій. Це дозволить забезпечити бюджетну безпеку та стабільність фінансової системи.

Прозорість і підзвітність є ключовими компонентами ефективного управління бюджетними ресурсами. Вони забезпечують довіру громадян до державних фінансів, сприяють підвищенню ефективності використання

бюджетних коштів, знижують ризики корупції та забезпечують контроль за діяльністю органів влади. Світовий досвід показує, що прозорість полягає у відкритості бюджетного процесу, доступності інформації для громадян та використанні сучасних технологій, тоді як підзвітність базується на незалежному аудиті, громадському контролі та звітуванні перед парламентом і громадськістю.

Прозорість бюджетного процесу досягається шляхом публікації бюджетних документів, які містять інформацію про планування, виконання та оцінку бюджету. Важливим аспектом є використання цифрових технологій для створення відкритих даних та електронних платформ, які дозволяють громадянам і органам контролю оперативно отримувати інформацію про бюджетні операції. Наприклад, в Індії впроваджено систему «Електронний бюджет», яка забезпечує доступ до детальної інформації про видатки держави [11].

Підзвітність, у свою чергу, досягається завдяки механізмам незалежного аудиту, який проводиться спеціалізованими органами, наприклад, Рахунковою палатою або органами, подібними до Government Accountability Office (GAO) у США [18]. Залучення громадськості до контролю за бюджетними процесами, включаючи участь у громадських слуханнях і обговореннях, підвищує довіру до державних рішень. Крім того, ефективна система звітування перед парламентом забезпечує баланс між виконавчою та законодавчою гілками влади.

Цифровізація бюджетного процесу є важливим інструментом як для прозорості, так і для підзвітності. Відкриті платформи даних, електронні бюджети та автоматизовані системи моніторингу сприяють зменшенню корупційних ризиків і підвищенню оперативності в ухваленні рішень. Проте впровадження таких систем вимагає значних фінансових ресурсів, технічної експертизи та кібербезпеки.

Табл. 2.15 демонструє, що прозорість і підзвітність забезпечуються завдяки поєднанню технологічних, організаційних і демократичних

механізмів. Публікація бюджетних документів і використання електронних платформ забезпечують доступ до інформації, що сприяє довірі до уряду. Аудит і громадський контроль дозволяють оцінювати ефективність використання бюджетних коштів, а звітування перед парламентом забезпечує баланс влади.

Таблиця 2.15

Елементи забезпечення прозорості та підзвітності

Елемент	Суть	Приклади	Переваги	Недоліки
Публікація бюджетних документів	Відкритий доступ до звітів про планування та виконання бюджету.	Новий Зеландія: регулярні звіти про ризики. ЄС: публікація середньострокових планів.	- Збільшення довіри громадян. - Підвищення прозорості витрат.	- Можливість маніпуляції даними. - Складність розуміння інформації нефахівцями.
Електронні платформи	Використання цифрових систем для моніторингу бюджетних операцій.	Індія: «Електронний бюджет». Південна Корея: онлайн системи витрат.	- Швидкість і доступність інформації. - Зниження корупційних ризиків.	- Висока вартість впровадження. - Технічна залежність. - Ризики кібератак.
Аудит	Незалежна перевірка бюджетних операцій спеціалізованими органами.	США: GAO. Швеція: парламентський аудит.	- Зменшення корупції. - Забезпечення ефективності використання коштів.	- Велике навантаження на аудиторів. - Витрати на функціонування контрольних органів.
Громадський контроль	Залучення громадськості до моніторингу та аналізу бюджетних витрат.	Німеччина: відкриті дані для громадян. ЄС: громадські слухання.	- Підвищення довіри до уряду. - Розширення демократичного контролю.	- Низька активність населення у деяких країнах. - Складність впровадження у сільських регіонах.
Звітування перед парламентом	Обов'язок уряду регулярно звітувати перед законодавчим органом.	Швеція: щорічні звіти перед парламентом. Великобританія: обговорення у Палаті громад.	- Баланс між гілками влади. - Контроль за витратами уряду.	- Бюрократизація процесу. - Політизація ухвалення бюджетних рішень.

**Побудовано автором на основі [69]*

Головними перевагами зазначених механізмів є зниження ризиків корупції, підвищення ефективності управління фінансами та залучення громадськості до бюджетного процесу. Водночас значними викликами залишаються висока вартість впровадження електронних систем, ризики кібератак і складність забезпечення активної участі громадян, особливо у країнах із низьким рівнем громадянської освіти.

Україні важливо адаптувати ці механізми, зокрема розширити функціонал існуючих електронних платформ, таких як «ProZorro», створити єдину платформу для моніторингу бюджету та вдосконалити систему звітування перед громадськістю. Забезпечення прозорості та підзвітності сприятиме підвищенню довіри до державних інституцій і підвищенню ефективності використання фінансових ресурсів [69].

Забезпечення бюджетної безпеки є пріоритетним завданням держав, яке залежить від багатьох факторів, включаючи рівень економічного розвитку, політичну стабільність, структуру фінансової системи та геополітичні особливості. Аналіз практик різних країн дозволяє виділити успішні моделі, які можуть слугувати прикладом для інших держав, враховуючи їх національні особливості.

У розвинених країнах, таких як Швеція, Німеччина, Норвегія та США, бюджетна безпека базується на фіскальній дисципліні, середньостроковому плануванні, ефективному управлінні борговими зобов'язаннями та високому рівні прозорості. Швеція демонструє приклад структурного профіциту, спрямовуючи надлишкові доходи до резервів, що дозволяє державі підтримувати стабільність навіть під час криз. Німеччина застосовує правило «гальма боргу», обмежуючи зростання дефіциту, що забезпечує фіскальну дисципліну. Норвегія створила один із найефективніших суверенних фондів, що дозволяє акумулювати доходи від природних ресурсів і підтримувати бюджетну безпеку у довгостроковій перспективі.

Країни, що розвиваються, такі як Китай чи Індія, орієнтуються на централізоване управління бюджетом, контроль за борговими зобов'язаннями

та розвиток інфраструктури. Китай акцентує увагу на внутрішньому фінансуванні та обмежує зовнішні запозичення, що знижує ризик залежності від зовнішніх кредиторів. Індія успішно впроваджує цифрові технології для прозорого управління бюджетними процесами, що дозволяє ефективніше контролювати витрати. Водночас країни ЄС стикаються з необхідністю дотримання Маастрихтських критеріїв, які встановлюють граничні рівні дефіциту бюджету та державного боргу [59]. Цей підхід забезпечує стабільність на рівні Союзу, але може викликати труднощі для економік, які розвиваються нерівномірно.

Україна може використати найкращі практики з різних країн, зокрема запровадити середньострокове бюджетне планування, створити стабілізаційний фонд, вдосконалити механізми прозорості й звітності, а також оптимізувати управління державним боргом.

Табл. 2.16 показує, що успішні країни орієнтуються на довгострокове планування, ефективне управління ресурсами та створення механізмів контролю. Наприклад, Німеччина та Швеція демонструють приклад ефективного середньострокового планування та раціонального управління дефіцитом. Норвегія акцентує увагу на використанні доходів від природних ресурсів для формування резервів, що дозволяє уникати економічних шоків.

Таблиця 2.16

Особливості забезпечення бюджетної безпеки в окремих країнах

Країна	Особливості забезпечення бюджетної безпеки	Приклади заходів	Уроки для України
1	2	3	4
Швеція	Середньострокове бюджетне планування, структурний профіцит, висока соціальна орієнтація витрат.	Правило 1% профіциту ВВП протягом економічного циклу.	Впровадити середньострокове планування, спрямовувати профіцит до резервів.
Німеччина	Правило «гальма боргу», профіцит бюджету, резерви для кризових періодів.	Обмеження структурного дефіциту до 0,35% ВВП.	Створити законодавче обмеження дефіциту бюджету, акумулювати кошти під час економічного зростання.

Продовження табл. 2.16

1	2	3	4
Норвегія	Суверенний пенсійний фонд, обмеження використання доходів від природних ресурсів, прозорість управління активами.	Використання лише 3% доходу від суверенного фонду щорічно.	Формувати стабілізаційний фонд для акумуляції надлишкових доходів від природних ресурсів.
США	Ліміт державного боргу, прозорий бюджетний процес, незалежний аудит державних витрат.	Debt Ceiling: обмеження максимальної суми боргу, яку може накопичити уряд.	Встановити чіткі обмеження на боргові зобов'язання, розвивати незалежний аудит і моніторинг витрат.
ЄС	Маастрихтські критерії, контроль дефіциту та боргу на рівні Союзу, антикризові механізми підтримки держав-членів.	Граничний дефіцит бюджету $\leq 3\%$ ВВП, борг $\leq 60\%$ ВВП. Європейський стабілізаційний механізм (ESM).	Встановити національні критерії контролю боргу, розробити механізми антикризової підтримки.
Китай	Централізоване управління бюджетом, пріоритетність внутрішніх запозичень, контроль за регіональними бюджетами.	Контроль за часткою зовнішнього боргу, розвиток регіональних програм фінансування.	Координувати центральний і місцеві бюджети, мінімізувати зовнішні запозичення.
Індія	Використання цифрових платформ, контроль витрат, поступова фіскальна реформа.	Електронна платформа «Електронний бюджет» для моніторингу витрат.	Розширити функціонал електронного бюджету, забезпечити прозорість через відкриті дані.

*Побудовано автором на основі [88]

Розвинені країни орієнтуються на прозорість, стабільність і дотримання фіскальних правил, тоді як країни, що розвиваються, акцентують увагу на централізованому управлінні та розвитку інфраструктури. Наприклад, Китай та Індія успішно реалізують цифрові реформи та контроль за витратами, але меншою мірою приділяють увагу довгостроковим резервам [14].

Україні важливо впровадити ключові елементи забезпечення бюджетної безпеки, адаптуючи їх до національної специфіки. Це включає створення стабілізаційного фонду, законодавче обмеження дефіциту бюджету, удосконалення механізмів прозорості через електронні платформи та розвиток незалежного аудиту.

Отже, різні моделі забезпечення бюджетної безпеки можуть бути адаптовані для України, враховуючи національні умови. Комбінація прозорості, фіскальної дисципліни, довгострокового планування та цифровізації стане основою для забезпечення фінансової стабільності держави.

Світовий досвід демонструє, що забезпечення бюджетної безпеки є ключовим завданням для стабільного функціонування держави, збереження фінансової стійкості та довіри до уряду. Різні країни застосовують комплексні підходи, що базуються на ефективному управлінні бюджетними ресурсами, дотриманні фіскальної дисципліни, прозорості бюджетного процесу та адаптації до глобальних і національних викликів [14].

Розвинені країни, такі як Швеція, Німеччина та Норвегія, демонструють високу ефективність у забезпеченні бюджетної безпеки через запровадження середньострокового планування, обмеження дефіциту бюджету, створення стабілізаційних фондів і суворого контролю за витратами. Водночас країни, що розвиваються, як-от Китай та Індія, акцентують увагу на централізованому управлінні фінансами, цифровізації бюджетного процесу та обмеженні зовнішнього боргу. Європейський Союз застосовує уніфіковані фіскальні правила для країн-членів, що сприяє їхній макрофінансовій стабільності [20].

Основними викликами у сфері бюджетної безпеки є зростання державного боргу, економічна нестабільність, демографічні зміни, кліматичні кризи, військові конфлікти та пандемії. Успішне подолання цих викликів залежить від стратегічного планування, формування резервів, залучення сучасних технологій та забезпечення прозорості й підзвітності [14].

Для України надзвичайно важливо інтегрувати найкращі практики світового досвіду у власну бюджетну політику. Серед ключових напрямів – створення стабілізаційного фонду, вдосконалення електронного бюджету, впровадження фіскальних правил і розширення громадського контролю за бюджетними процесами. Це дозволить забезпечити фінансову стабільність,

підвищити довіру до уряду та створити стійку основу для економічного зростання.

Отже, ефективне управління бюджетною безпекою потребує системного підходу, що включає довгострокове планування, фінансову дисципліну, прозорість і швидке реагування на сучасні виклики. Інтеграція цих елементів дозволить державам забезпечувати фінансову стабільність, соціальний розвиток і економічну конкурентоспроможність.

2.4. Напрями удосконалення бюджетної безпеки України

Війна суттєво змінює пріоритети державного бюджету та вимагає термінового впровадження заходів для забезпечення бюджетної безпеки. Основними викликами для України є значне зростання оборонних витрат, руйнування економічної бази, скорочення доходів бюджету та збільшення залежності від зовнішнього фінансування. Для подолання цих викликів і забезпечення фінансової стабільності необхідно реалізувати комплексний підхід до вдосконалення бюджетної безпеки.

Табл. 2.17 демонструє комплексний підхід до вдосконалення бюджетної безпеки України в умовах війни. Кожен напрям спрямований на розв'язання конкретних проблем, пов'язаних із дефіцитом бюджету, недостатністю доходів чи ризиками корупції. Поєднання цих заходів забезпечує фінансову стабільність, підвищує ефективність управління ресурсами та створює основу для післявоєнного відновлення економіки.

Нижче представлені детальні напрями, які враховують специфіку умов війни.

1. Оптимізація бюджетних витрат.

Оптимізація бюджетних витрат є одним із ключових напрямів забезпечення фінансової стабільності України в умовах війни. Ефективний розподіл ресурсів дозволяє державі зосередитися на фінансуванні критичних

потреб, зменшити неефективні витрати та забезпечити стійкість бюджетної системи. Це завдання є особливо актуальним у ситуації зростання оборонних витрат, необхідності відновлення зруйнованої інфраструктури та підтримки соціально вразливих груп населення.

Таблиця 2.17

Напрями удосконалення бюджетної безпеки України в умовах війни

Напрямок удосконалення	Суть	Ключові заходи	Очікувані результати
1	2	3	4
1. Оптимізація бюджетних витрат	Зниження неефективних витрат, перерозподіл коштів на пріоритетні напрями.	- Аудит державних програм. - Прозорість закупівель через ProZorro. - Скорочення адміністративних витрат. - Пріоритизація витрат на оборону та соціальну підтримку.	- Зниження бюджетного дефіциту. - Підвищення ефективності використання коштів. - Зменшення корупційних ризиків.
2. Підвищення дохідної частини бюджету	Залучення нових джерел доходів, вдосконалення податкового адміністрування.	- Посилення податкового адміністрування. - Введення воєнних податків. - Оптимізація податкових пільг. - Залучення міжнародної фінансової допомоги. - Розширення бази оподаткування.	- Збільшення бюджетних надходжень. - Зменшення залежності від зовнішніх кредитів. - Легалізація тіньової економіки.
3. Управління державним боргом	Оптимізація структури боргу, зменшення боргового навантаження.	- Реструктуризація боргу. - Залучення внутрішніх джерел фінансування. - Пріоритет грантової допомоги над кредитами.	- Зниження боргової залежності. - Зменшення валютних ризиків. - Покращення фінансової стійкості.
4. Формування стабілізаційного фонду	Акумуляція ресурсів для використання у кризові періоди.	- Наповнення фонду через доходи від приватизації, податки на природні ресурси, міжнародну допомогу. - Забезпечення прозорого управління коштами фонду.	- Фінансова стабільність у кризових ситуаціях. - Додаткові ресурси для відновлення інфраструктури та економіки.
5. Цифровізація бюджетних процесів	Використання сучасних технологій для моніторингу, адміністрування та прозорості бюджетних витрат.	- Впровадження електронного бюджету. - Автоматизація податкових процесів. - Створення платформ відкритих даних.	- Прозорість фінансових операцій. - Зменшення корупційних ризиків. - Підвищення ефективності адміністрування

Продовження табл. 2.17

1	2	3	4
6. Прозорість і підзвітність	Забезпечення довіри громадян і міжнародних партнерів через відкритість бюджетного процесу.	- Публікація звітів про бюджетні витрати. - Моніторинг через ProZorro. - Проведення незалежного аудиту.	- Підвищення довіри до уряду. - Зменшення корупційних проявів. - Покращення звітності перед донорами.
7. Відновлення економічної бази	Відновлення інфраструктури, стимулювання підприємницької активності, підтримка стратегічних галузей.	- Підтримка малого та середнього бізнесу. - Розвиток експорту. - Інвестиції в інфраструктуру. - Спрощення умов для інвесторів.	- Зростання економічної активності. - Нові робочі місця. - Збільшення доходів бюджету.

*Побудовано автором на основі [56]

Пріоритетним завданням оптимізації є аудит існуючих державних програм для виявлення неефективних або дублюючих витрат. Зокрема, видатки, які не мають безпосереднього впливу на оборону чи соціальний захист, мають бути скорочені або тимчасово припинені. Водночас кошти повинні бути спрямовані на ключові напрями, такі як забезпечення Збройних Сил України, відновлення критичної інфраструктури, підтримка внутрішньо переміщених осіб та ветеранів.

Важливу роль у цьому процесі відіграє прозорість бюджетного процесу. Використання електронних систем, таких як ProZorro, дозволяє ефективно контролювати державні закупівлі, зменшувати ризики корупції та забезпечувати громадський контроль за витратами. Ця прозорість є критично важливою не лише для зміцнення довіри громадян до уряду, але й для залучення міжнародної фінансової допомоги.

Одним із інноваційних підходів є впровадження енергозберігаючих заходів і скорочення адміністративних витрат. Державні установи можуть знизити витрати на енергоресурси шляхом модернізації інфраструктури, а також оптимізувати чисельність персоналу та зменшити витрати на утримання адміністративного апарату. Такі заходи, хоч і здаються незначними, можуть забезпечити суттєву економію у масштабах державного бюджету.

Успішна оптимізація бюджетних витрат передбачає також ефективне використання міжнародної допомоги. Гранти та кредити, отримані від міжнародних партнерів, повинні бути спрямовані на цільові програми, такі як відновлення інфраструктури чи закупівля озброєння, з чітким контролем за їх використанням. Це дозволить не лише вирішити актуальні завдання, але й уникнути боргової залежності в майбутньому.

Отже, оптимізація бюджетних витрат є важливим інструментом для збереження бюджетної безпеки України. Пріоритизація витрат, скорочення неефективних програм, впровадження прозорих механізмів та раціональне використання міжнародної допомоги сприятимуть стабілізації фінансової системи та підвищенню ефективності державного управління.

2. Підвищення дохідної частини бюджету.

Підвищення дохідної частини бюджету в умовах війни є критично важливим завданням для України. Військові дії значно вплинули на економіку, спричинивши зниження податкових надходжень, руйнування виробничих потужностей, втрату експортних ринків та збільшення витрат на оборону й соціальний захист. У таких умовах держава має шукати додаткові джерела доходів, вдосконалювати податкову систему та залучати міжнародну фінансову допомогу.

Одним із ключових напрямів є посилення податкового адміністрування. Використання сучасних цифрових технологій, таких як Big Data та автоматизація податкових процесів, дозволяє підвищити ефективність збору податків і зменшити випадки ухилення від їх сплати. Особливо важливим є контроль за великими платниками податків, а також легалізація тіньового бізнесу, що створить додаткову базу для наповнення бюджету.

Запровадження тимчасових воєнних податків є ще одним дієвим заходом. Це можуть бути податки на розкіш, надприбутки або нерухоме майно, що не використовується у виробництві. Подібні заходи дозволяють справедливо розподілити податкове навантаження, залучаючи більше коштів від заможних верств населення та підприємств із високими доходами.

Оптимізація податкових пільг також може суттєво збільшити доходи бюджету. У період війни необхідно переглянути наявні податкові стимули, залишивши лише ті, що сприяють збереженню робочих місць та підтримці стратегічно важливих галузей економіки. Наприклад, скасування пільг, які більше не мають економічного або соціального ефекту, може забезпечити додаткові надходження.

Залучення міжнародної фінансової допомоги є ще одним ключовим джерелом підвищення доходів. Міжнародні гранти та кредити, особливо ті, що спрямовані на фінансування оборони, відновлення інфраструктури або соціальної підтримки, здатні компенсувати дефіцит коштів у критичних сферах. Для цього необхідно забезпечити прозорість у використанні отриманих ресурсів, що підвищить довіру донорів і дозволить залучати більше допомоги.

Розширення бази оподаткування через створення сприятливих умов для малого та середнього бізнесу також є важливим напрямом. Надання пільгових умов для відновлення діяльності підприємств, особливо у звільнених від окупації регіонах, стимулюватиме економічну активність і забезпечить нові джерела доходів для бюджету. Водночас держава має підтримувати експортно орієнтовані галузі, такі як аграрний сектор та ІТ, які залишаються основними джерелами валютних надходжень.

Збільшення доходів бюджету може бути забезпечене й за рахунок монетизації природних ресурсів. Розробка та продаж надлишкових активів, ліцензій на користування природними ресурсами, а також приватизація державного майна можуть стати додатковими джерелами доходів.

Таким чином, підвищення дохідної частини бюджету потребує комплексного підходу, що поєднує посилення податкового адміністрування, введення нових податків, оптимізацію пільг, залучення міжнародної допомоги та стимулювання економічної активності. Реалізація цих заходів дозволить Україні зменшити бюджетний дефіцит, забезпечити фінансування критичних потреб і створити умови для відновлення економіки у післявоєнний період.

3. Управління державним боргом.

В умовах війни управління державним боргом є одним із ключових аспектів забезпечення бюджетної безпеки України. Зростання зовнішніх запозичень створює ризик боргової залежності, особливо якщо значна частина фінансування припадає на кредити з високими ставками або короткими строками погашення. Для збереження боргової стійкості важливо оптимізувати структуру боргу, зменшити частку зовнішніх зобов'язань та забезпечити їх ефективне обслуговування.

Одним із напрямів є реструктуризація боргу. Переговори з міжнародними кредиторами можуть включати відтермінування виплат, зниження ставок чи часткове списання боргу. Пріоритетним також є збільшення частки внутрішніх запозичень, наприклад, через випуск військових облігацій для громадян і бізнесу. Це сприяє мобілізації внутрішніх ресурсів і зниженню валютних ризиків.

Україна повинна орієнтуватися на залучення грантових коштів, які не створюють боргового навантаження. Прозорість у використанні міжнародної допомоги та забезпечення її цільового призначення є критично важливими для зміцнення довіри донорів. Ефективне управління боргом дозволить державі уникнути фінансових криз і забезпечити стійкість бюджету в довгостроковій перспективі.

4. Формування стабілізаційного фонду.

Формування стабілізаційного фонду є важливим інструментом для забезпечення фінансової стійкості в умовах криз та нестабільності. Стабілізаційний фонд дозволяє акумулювати надлишкові доходи в періоди економічного зростання для їх використання в часи кризових ситуацій. В умовах війни та економічної нестабільності такий фонд може стати ключовим джерелом фінансування відновлення інфраструктури, підтримки обороноздатності чи соціальної допомоги.

Основними джерелами наповнення стабілізаційного фонду можуть бути доходи від приватизації, оподаткування природних ресурсів та інші

надходження, включаючи міжнародну фінансову допомогу. Прозорість управління коштами фонду є критично важливою для довіри суспільства та міжнародних партнерів. Для цього можна використовувати сучасні цифрові інструменти моніторингу, які дозволяють громадянам і донорам відстежувати використання коштів [79].

Ефективно функціонуючий стабілізаційний фонд стане запорукою фінансової безпеки, допомагаючи Україні протистояти економічним шокам і забезпечити стабільність у кризових ситуаціях.

5. Цифровізація бюджетних процесів.

Цифровізація бюджетних процесів є сучасним підходом до підвищення прозорості, ефективності та підзвітності управління державними фінансами. У період війни це набуває особливого значення, адже цифрові технології дозволяють оперативно відстежувати доходи та видатки бюджету, знижувати корупційні ризики та підвищувати довіру громадян до уряду.

Важливим кроком є впровадження електронного бюджету, який забезпечує об'єднання всіх бюджетних процесів – від планування до виконання та моніторингу – в єдину платформу. Це дозволяє в реальному часі відстежувати надходження та витрати, що особливо важливо для критичних сфер, таких як оборона та соціальний захист.

Цифрові технології також сприяють автоматизації податкових процесів, дозволяючи зменшити випадки ухилення від сплати податків та покращити адміністрування податків. Використання штучного інтелекту та великих даних дозволяє виявляти податкові порушення та прогнозувати фінансові ризики.

Цифровізація бюджетного процесу також включає створення платформ відкритих даних, які забезпечують доступ громадськості до інформації про бюджетні витрати та надходження, сприяючи зміцненню довіри до державних фінансів.

6. Прозорість і підзвітність.

Прозорість і підзвітність є фундаментальними принципами ефективного управління бюджетом, особливо в умовах війни, коли довіра до уряду та

міжнародна допомога є критичними. Забезпечення прозорості бюджетних процесів дозволяє мінімізувати корупційні ризики, підвищити ефективність використання коштів і зміцнити довіру громадян до державних фінансів.

Для цього важливо регулярно публікувати звіти про бюджетні витрати, особливо у сферах оборони, відновлення інфраструктури та соціальної підтримки. Використання цифрових платформ, таких як *ProZorro*, дозволяє забезпечити прозорість державних закупівель та витрат [69].

Прозорість має супроводжуватися незалежним аудитом державних фінансів, у тому числі із залученням міжнародних аудиторських організацій. Це дозволяє забезпечити об'єктивну оцінку ефективності використання бюджетних коштів і посилити підзвітність органів влади.

7. Відновлення економічної бази.

Відновлення економічної бази є стратегічним напрямом для забезпечення бюджетної безпеки України. Війна спричинила значні втрати у промисловості, сільському господарстві та інфраструктурі, що призвело до скорочення доходів бюджету. Для відновлення економіки необхідно створити умови для поживавлення підприємницької активності, підтримки експорту та залучення іноземних інвестицій.

Особливу увагу слід приділити підтримці малого та середнього бізнесу, який є основою економічної стабільності. Надання пільг, кредитів та грантів для підприємців, особливо у регіонах, що звільнені від окупації, сприятиме відновленню економічної активності.

Розвиток інфраструктури, включаючи транспортну, енергетичну та комунікаційну, є ще одним ключовим напрямом. Інвестування у відновлення зруйнованих об'єктів дозволить не лише відновити економіку, але й створити додаткові робочі місця.

Експортно орієнтовані галузі, такі як аграрний сектор, ІТ та металургія, залишаються основними джерелами валютних надходжень. Їхня підтримка, зокрема через розвиток логістики та спрощення процедур експорту, сприятиме зміцненню економіки та підвищенню доходів бюджету.

Отже, комплексний підхід до вдосконалення бюджетної безпеки включає ефективне управління державним боргом, формування стабілізаційного фонду, цифровізацію бюджетних процесів, прозорість і підзвітність, а також відновлення економічної бази. Ці заходи дозволять Україні зберегти фінансову стійкість, забезпечити фінансування оборони та відновлення, а також створити умови для економічного розвитку у післявоєнний період. Реалізація цих напрямів сприятиме зміцненню довіри до держави та залученню міжнародної допомоги, що є ключовими факторами для подолання поточних викликів.

Висновки до 2-го розділу

Розглянуто основні загрози бюджетної безпеки України в умовах війни, серед яких значний дефіцит бюджету, залежність від зовнішньої фінансової допомоги та зростання боргового навантаження. Проаналізовано сучасний стан бюджетної безпеки за ключовими показниками: рівнем дефіциту бюджету, борговим навантаженням, часткою зовнішнього фінансування та ефективністю розподілу бюджетних ресурсів. Встановлено, що війна значно ускладнила бюджетну ситуацію, водночас міжнародна фінансова підтримка стала важливим інструментом для стабілізації державних фінансів. Завдяки грантам та кредитам було забезпечено фінансування ключових видатків, таких як оборона, пенсії та соціальні програми.

Здійснено аналіз методик оцінки бюджетної безпеки, які враховують як фінансові, так і соціальні аспекти. Виявлено, що традиційні методики не повною мірою враховують кризові умови, що зумовлює необхідність їх адаптації до реалій військового часу. Досліджено ефективність використання міжнародної допомоги, яка дозволила уникнути неконтрольованого зростання державного боргу та забезпечити виконання основних соціально-економічних функцій держави. Встановлено, що запровадження цифрових інструментів

моніторингу бюджету та посилення прозорості фінансових операцій сприяють покращенню бюджетної безпеки.

Обґрунтовано напрями удосконалення бюджетної безпеки України, серед яких оптимізація бюджетних витрат, управління державним боргом, залучення міжнародної фінансової допомоги у формі грантів та стимулювання економічного зростання через підтримку інвестицій. Запропоновано практичні заходи, такі як створення резервних фондів, впровадження довгострокового бюджетного планування та посилення контролю за використанням коштів. Виявлено, що реалізація цих заходів сприятиме зниженню ризиків для бюджетної системи та забезпеченню її стійкості у воєнний і післявоєнний періоди.

Таким чином, другий розділ висвітлює поточний стан та проблеми бюджетної безпеки України, окреслює ключові загрози та пропонує ефективні шляхи їх вирішення. Реалізація запропонованих заходів дозволить забезпечити стійкість державних фінансів, уникнути надмірного боргового навантаження та закласти основи для економічного відновлення у майбутньому.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення завдання, яке полягає в обґрунтуванні теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо підвищення рівня бюджетної безпеки держави. Результати дослідження дозволили сформулювати такі основні висновки:

Розширено понятійно-категоріальний апарат. Бюджетна безпека визначена як здатність держави забезпечувати стабільність бюджетної системи, ефективно управляти ресурсами та виконувати соціально-економічні функції навіть в умовах загроз. Підкреслено її роль як інтегративної складової фінансової та національної безпеки.

Класифіковано ризики та загрози бюджетній безпеці. Вони поділені на внутрішні (дефіцит бюджету, корупція, неефективне управління) та зовнішні (залежність від міжнародної фінансової допомоги, вплив глобальних економічних криз). Також акцентовано увагу на ситуативних ризиках, таких як військові дії та енергетична криза.

Розроблено концепцію управління бюджетною безпекою. Вона базується на інтеграції інформаційного та нормативно-правового забезпечення, використанні адаптивних методів управління, що забезпечують оперативне реагування на загрози.

Оцінено сучасний стан бюджетної безпеки України. Проведено аналіз основних економічних індикаторів (дефіцит бюджету, боргове навантаження, залежність від міжнародної підтримки) за 2022–2024 роки. Встановлено, що війна значно підвищила навантаження на бюджет, викликавши дефіцит ресурсів та зростання соціальних видатків.

Досліджено роль міжнародної фінансової допомоги. Визначено, що міжнародна підтримка у формі грантів, кредитів та пільгових позик стала ключовим джерелом фінансування дефіциту бюджету. Водночас вказано на ризики довгострокової залежності від зовнішнього фінансування.

Здійснено порівняльний аналіз світового досвіду. Виокремлено найкращі практики забезпечення бюджетної безпеки в інших країнах, включаючи фінансові правила, незалежний аудит, програмно-цільове бюджетування та цифрові технології. Показано, що їх адаптація до українських умов може суттєво підвищити ефективність бюджетного управління.

Обґрунтовано напрями вдосконалення бюджетної безпеки України: оптимізацію витрат, управління боргом, залучення грантової допомоги та стимулювання економіки через інвестиції. Запропоновано створення резервних фондів, довгострокове планування бюджету та посилення контролю за витратами. Реалізація цих заходів знизить ризики та забезпечить стійкість бюджетної системи у воєнний і післявоєнний періоди.

Таким чином, проведене дослідження не лише розширює теоретичні бачення про бюджетну безпеку, але й має вагоме практичне значення для розробки ефективної бюджетної політики в Україні в умовах військових викликів та економічної нестабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушко І.В. Методологічні підходи до оцінки бюджетної безпеки у період кризових явищ. – Науковий журнал «Фінанси України». – 2022. – №5. – С. 23–34.
2. Балдич Н.В., Микитенко В.В. «Міжнародний досвід забезпечення бюджетної безпеки держави». – Вісник економічних досліджень, 2020.
3. Барановська О.Є., Чорновол Т.Г. «Бюджетна безпека в умовах глобальних економічних викликів: український контекст». – Дніпро: ДНУ ім. О. Гончара, 2020.
4. Барановський О.І. Економічна безпека: проблеми науки та практики. – Київ: Знання, 2004. – 303 с.
5. Бланк І.О., Романченко С.В. «Фінансово–економічні наслідки девальвації національної валюти та їх вплив на бюджет». – Київ: КНЕУ, 2021.
6. Бородіна О.М., Вергун Т.В. «Реформування податкової системи як інструмент забезпечення бюджетної безпеки». – Київ: ДУ ІЕП НАН України, 2020.
7. Бюджетний кодекс України № 3979-IX від 18.09.2024. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
8. Вареник В.М. Інтегральний підхід до оцінки фінансової та бюджетної безпеки. – Київ: Видавництво НАДУ, 2019. – 214 с.
9. Василик О.Д. Бюджетна система держави: аналіз та сталий розвиток. К.: Книговид, 2019. 295 с.
10. Відомості Верховної Ради України, 2022, № 3, ст. 4. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/news/visnykGolosUk>
11. Гаврилюк О.В. «Цифрові інструменти для моніторингу державних фінансів». – Журнал фінансової економіки, 2022.
12. Гальчинський А.С. «Боргове навантаження як чинник бюджетної нестабільності: міжнародний досвід та українська практика». – Київ: НАН України, 2020.

13.Геєц В.М. Економічна безпека держави: загрози та стратегічні рішення. К.: НАДУ, 2020. 400 с.

14.Глобальна ініціатива прозорості бюджетів (ІВР). «Рейтинг бюджетної прозорості: міжнародний досвід». – Офіційний звіт ІВР, 2023.

15.Головко А.П., Лисенко В.М. «Вплив міжнародних санкцій на бюджетну політику України». – Київ: НАН України, 2022.

16.Дем'яненко О.В., Міщенко В.А. «Міжнародні фінансові організації та їх роль у підтримці бюджетної стійкості в кризові періоди». – Київ: МОН України, 2020.

17.Державна служба статистики України. Показники економічної та бюджетної стійкості (збірники статистики). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua>

18.Дубровський І. «Економічні аспекти війни: як збройний конфлікт впливає на бюджетну безпеку». – Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2023.

19.Європейська комісія. «Фіскальна політика та стабільність: уроки для України». – Аналітичний звіт, 2021.

20.Європейський Союз. «Макрофінансова допомога Україні: виклики та перспективи». – Офіційна публікація ЄС, 2022.

21.Єфименко Т.І. Бюджетна політика та управління державним боргом. Монографія. К.: Наука, 2018. 340 с.

22.Жолобецький В.М. «Зовнішнє фінансування України під час війни: проблеми, перспективи та виклики для бюджетної політики». – Київ: МОН України, 2022.

23.Закон України «Про державний бюджет України на 2022 рік» від 02.12.2021 № 1928-ІХ. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>

24.Закон України «Про державні цільові програми» (від 18.03.2004 № 1621-ІV). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>

25. Закон України «Про здійснення стратегічних закупів» від 25.12.2015 № 922-VIII. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dzplatforma.com.ua/law/10000187>

26. Закон України «Про національну безпеку України» (№ 2469-VIII від 08.07.2018.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

27. Закон України «Про національну безпеку України», 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

28. Закон України «Про оборонні закупівлі» (№ 808-IX від 17.07.2020). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>

29. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (№ 389-VIII від 01.09.2024 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

30. Закон України «Про публічні фінанси» від 16.01.2020 № 294-IX. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/T990996>

31. Залізняк, Б.В. Економічна стабільність і бюджетна безпека в Україні. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017.

32. Ілляшенко С.М. Фінансова безпека: механізми управління. К.: Адепт, 2021. 370 с.

33. Іщенко О.М. «Інституційна слабкість як загроза бюджетній безпеці в умовах війни». – Київ: НАН України, 2023.

34. Кармазін П.В. «Оборонні витрати в умовах війни: фінансові аспекти та виклики для бюджету». – Харків: УАФФ, 2023.

35. Кваснюк О.Є. Економічна безпека України: методологія вимірювання, стан та перспективи забезпечення. – Київ: Наукова думка, 2006. – 248 с.

36. Кириленко О.П. Проблеми забезпечення фінансової стабільності України. К.: НАДУ, 2018. 315 с.

37. Коваленко, М. О. «Фінансове забезпечення обороноздатності держави в умовах військового конфлікту». Наукові записки Інституту економічних досліджень, 45, 2022. 35–47.

38. Козик Ю.В., Поручник С.В. Економічна безпека держави: навчальний посібник. – Київ: КНЕУ, 2012. – 275 с.

39. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 зі змінами 2024. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

40. Кравченко В.І. Бюджетна політика в умовах глобалізації. К.: Альтернатива, 2017. 290 с.

41. Кравчук І.О. «Бюджетна політика в умовах збройного конфлікту: аналіз українського досвіду». – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022.

42. Крисоватий, А.І., Юрій, С.І., Бескид, Й.М. Бюджетна система України. Київ: НІОС, 2000.

43. Кульчицький С.В. «Соціально–економічні виклики під час війни: наслідки для державного бюджету України». – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022.

44. Лисяк Л.В., Журавель М.О. «Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України». – Вісник економічної науки України, 2020.

45. Луніна І.О., Олексієнко О.М. «Бюджетна стратегія та її виклики у післявоєнний період». – Київ: ДУ ІЕП НАН України, 2023.

46. Марко І.Ю., Радченко О.Д. «Ефективність використання грантової допомоги в умовах кризи». – Економічний вісник України, 2023.

47. Мартиненко А.С. «Вплив інфляції на макроекономічні показники України: оцінка для бюджетної безпеки». – Дніпро: ДНУ ім. О. Гончара, 2021.

48. Марченко О.М., Пушак Я.Я., Ревак І.О. Фінансова безпека держави: теорія та практика. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 289 с.

49. Мельник О.В., Гончаренко Г.В. «Податкові ризики та їх вплив на бюджетну безпеку України». – Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021.

50. Мельник, А. Ф. Фінансове регулювання економіки: теорія, практика, перспективи. Київ: НІСД, 2015.

51. Методичні вказівки з виконання магістерських робіт для здобувачів вищої освіти спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» / Укладачі: М.М. Александрова, Н.Г. Виговська, С.М. Дячек, В.В. Довгалюк, І.В. Литвинчук, О.С. Новак, О.М. Петрук, А.Ю. Полчанов, Н.М. Іванисько – Житомир: Державний університет «Житомирська політехніка», 2021. – 47 с

52. Міжнародний валютний фонд (МВФ). Рекомендації з фінансової та бюджетної стійкості. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org>

53. Міністерство фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mof.gov.ua>.

54. Мовчан С.А. «Макроекономічні показники та бюджетна політика в Україні: аналіз періоду війни». – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2023.

55. Національний банк України. Аналітичні матеріали з питань бюджетної та фінансової безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>

56. Національний інститут стратегічних досліджень. «Міжнародна фінансова підтримка України: вплив на економіку та бюджетну безпеку». – Аналітична записка, 2023.

57. Нестеренко В.А. «Міжнародна допомога у підтримці бюджетної стабільності під час війни». – Київ: ІМВ, 2023.

58. Норвезький пенсійний фонд. «Управління доходами від природних ресурсів: приклад Норвегії». – Офіційний звіт, 2021.

59. Офіційний звіт Європейської комісії. «Маастрихтські критерії: вплив на фінансову безпеку країн-членів ЄС». – Брюссель, 2022.

60. Офіційний звіт Міністерства фінансів України. «Міжнародна фінансова допомога: вплив на бюджетну безпеку України». – Київ, 2023.

61. Панченко О. М. «Роль міжнародної фінансової підтримки у забезпеченні бюджетної безпеки держави». – Фінанси України, 2022.

62. Пархоменко І.В. «Підтримка малого та середнього бізнесу: наслідки для бюджету під час війни». – Київ: КНТЕУ, 2022.

63. Пасічник, І.В. Фінансова безпека України в умовах глобалізації. Монографія. Харків: Право, 2016.

64. Петричко М.М. «Бюджетна безпека України: загрози та напрями її зміцнення». – Економіка та держава, 2022.

65. Петров В.Ю., Антоненко Л.М. «Бюджетна безпека в умовах глобалізації: міжнародні підходи». – Журнал економічних наук, 2022.

66. Пилипенко С.М., Остапенко Л.В. «Вплив пандемії COVID–19 на бюджетну політику України». – Полтава: ПУЕТ, 2021.

67. Платформа Zakupivli.pro. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakupivli.pro/?source_id=dz.goog.search.konkurent.prozoroua.ad07.main&gclid=EAIaIQobChMI5obK4rf8iQMVdjAGAB2QoRCTEAAAYASA_AEgImhPD_BwE

68. Полозова Т.В. «Соціальні видатки в умовах економічної кризи: аналіз бюджетних стратегій». – Харків: ХарРІ НАДУ при Президентові України, 2022.

69. Прокопенко Л.М. Бюджетна безпека держави: теоретичні основи та методологічні аспекти забезпечення. – Харків: Видавництво ХНУ, 2011. – 327 с.

70. Ревенко Н.В. Оцінка бюджетної безпеки держави: концептуальні підходи та практичні аспекти. – Київ: Інститут економіки НАН України, 2018. – 214 с.

71. Рекомендації ЄС щодо фінансової стійкості. Маастрихтські критерії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://europa.eu>

72. Різник А.П. «Вплив військових дій на місцеві бюджети України: стратегічні напрями стабілізації». – Харків: ХарРІ НАДУ при Президентові України, 2023.

73. Романенко О.Р. «Державні фінанси України: виклики та можливості забезпечення фінансової безпеки». – Київ: КНЕУ, 2021.

74. Савлук М.І. Управління державними фінансами: виклики нестабільності. К.: Вектор, 2022. 320 с.

75. Савчук, О.П., Крижанівський, Ю.В. «Адаптація державного бюджету до умов військового часу: виклики та перспективи». Вісник Київського національного економічного університету, 5(12), 2023. 89–102.

76. Свенсон Л.Е. «Фінансова стабільність через міжнародну допомогу: уроки для країн у стані конфлікту». – European Journal of Finance, 2021.

77. Світовий банк. Розвиток бюджетної прозорості у країнах з економікою перехідного типу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.worldbank.org>

78. Смолій, В.А. Фінансові механізми забезпечення економічної стабільності // Економіка та управління, 2018, №4.

79. Сухаренко В.А. «Роль стабілізаційних фондів у забезпеченні бюджетної безпеки держави». – Економічні науки, 2021.

80. Сушко О.М. «Підтримка соціальної сфери під час кризи: бюджетна політика в умовах війни». – Київ: ДУ ІЕП НАН України, 2022.

81. США Government Accountability Office (GAO). «Аудит державних фінансів і забезпечення прозорості». – Вашингтон, 2023.

82. Фатюха Н.Г., Мануковська В.В. «Оцінка рівня бюджетної безпеки України». – Фінанси України, 2021.

83. Фінансування відновлення інфраструктури: міжнародний досвід і українська перспектива. – Звіт USAID, 2022.

84. Чугунов І.Я. Державна фінансова політика суспільного розвитку / І.Я. Чугунов, С.В. Качула // Вісник КНТЕУ. – 2020. – № 2. – С. 103-114. – Режим доступу: <http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/2955>

85. Школа економіки Київського університету. Бюджетна безпека України: виклики та можливості. – Київ: Видавництво КНУ, 2020. – 192 с.

86. Юрій С.І. Економічна та бюджетна безпека Країни: питання теорії та практики. К.: Прогрес, 2020. 330 с.

87. Brown, R.S., & Green, L. (2021). «Economic and Financial Security in the Context of Conflict: Budgetary Implications». *Journal of International Economics*, 15(2), 145–162.

88. International Monetary Fund (IMF). (2022). «Managing Public Finances in Crisis: Lessons from Recent Conflicts». IMF Report No. 22/201.

89. Open Budget Portal. Офіційний портал відкритих даних бюджету України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://openbudget.gov.ua>

90. Smith, J. A., & Brown, E. (2023). «Fiscal Policy and Budget Security during Armed Conflicts: A Comparative Study». *Journal of Conflict Economics*, 14(3), 213–230.

91. World Bank. (2023). «Post–Conflict Economic Recovery: Approaches to Fiscal Stability». World Bank Publications, Washington, D.C.